

Javna skulptura u Karlovcu u 20. stoljeću

Barić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:708261>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-18**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

JAVNA SKULPTURA U KARLOVCU U 20. STOLJEĆU

Ivana Barić

Mentor: dr. sc. Lovorka Magaš Bilandžić, izv. prof.

Zagreb, 2022.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

JAVNA SKULPTURA 20. STOLJEĆA U KARLOVCU

Public sculpture in Karlovac in the 20th century

Ivana Barić

SAŽETAK

Tema diplomskog rada je karlovačka javna skulptura 20. stoljeća. Obuhvaćena je sva samostojeća javna plastika izuzev nadgrobnih spomenika. Rad donosi kataloški pregled javne skulpture kroz 20. stoljeće. Skulpture su analizirane u kontekstu kulturno-političkih prilika koje uvjetuju njihovu podjelu. Stoljeće započinje radom velikog hrvatskog kipara Ivana Rendića, a cijela prva polovica stoljeća kvantitativno je siromašnija u odnosu na drugu te obuhvaća svega dva djela. Druga polovica stoljeća podijeljena je na cjeline koje uključuju spomeničku baštinu Narodno-oslobodilačke borbe (socijalni realizam), novih umjetničkih praksi iz 1960-ih (socijalni modernizam), lokalnu scenu okupljenu oko Udruženja likovnih amatera Karlovca te razdoblje 1980-ih i 1990-ih. Skulpturu NOB-a obilježava režimska ikonografija, socijalni realizam i hiperprodukcija memorijalne plastike. Nove umjetničke prakse 1960-ih obuhvaćaju manifestaciju Koranski park skulptura te djelovanje Fonda „13. srpanj“ koji je zaslužan za najveće narudžbe u drugoj polovici stoljeća. Fond 13. srpanj otkupio je djela *Prizemljeno Sunce* Ivana Kožarića, *Majku u razmišljanju* Ivana Meštrovića i dr. Krajem stoljeća dominiraju likovni umjetnici amateri okupljeni oko Udruge likovnih autora Karlovac koji u svojim naivnim manirama obogaćuju grad za niz drvenih skulptura. Rad istražuje slojevitost značenja i poimanja pojedinačnih djela. Povijesno-umjetnička analiza ponajviše se ističe u promatranju selekcije skulpture važnih autora 20. stoljeća. Kroz rad se proteže i kritički osvrt na odnos publike, građana i građanki grada Karlovca, kulturnih institucija i javnih politika prema umjetnosti u javnom prostoru.

Ključne riječi: 20. stoljeće; javna skulptura; Karlovac; NOB, spomenici

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 74 stranice, 82 reprodukcije i 3 priloga. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: 20. stoljeće; javna skulptura; Karlovac; NOB, spomenici

Mentorica: dr. sc. Lovorka Magaš Bilandžić, izvanredna profesorica, Filozofski fakultet u Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Danko Šourek, izvanredni profesor, Filozofski fakultet u Zagrebu; dr. sc.

Lovorka Magaš Bilandžić, izvanredna profesorica, Filozofski fakultet u Sveučilišta u Zagrebu;

Patricia Počanić, asistentica, Filozofski fakultet Sveučilita u Zagrebu

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane: _____

Ocjena: _____

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja Ivana Barić diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Moderna i suvremena umjetnost na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom: Javna skulptura 20. stoljeća u Karlovcu, rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije izravno preuzet iz navedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu,

Vlastoručni potpis

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Historiografija	2
3. Javna skulptura u prvoj polovici 20. stoljeća	4
4. Skulptura posvećena Narodnooslobodilačkoj borbi.....	7
4.1. <i>Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma</i>	8
4.2. Park narodnih heroja.....	14
4.3. Ostale spomen-biste na području grada Karlovca	19
5. Javna skulptura šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća.....	23
5.1. Djelovanje Fonda „13. srpanj“	25
5.2. Koranski park skulptura.....	33
5.3. Ostale javne skulpture sedamdesetih godina 20. stoljeća.....	36
6. Javna skulptura osamdesetih godina 20. stoljeća	40
7. Devedesete godine i kraj 20. stoljeća	43
7.1. Skulpture u krugu Opće bolnice Karlovac.....	45
7.2. Spomen-obilježja Domovinskog rata	47
7.3. Skulpture u krugu zgrade Hrvatskih šuma.....	48
7.4. Biste u krugu Gradske knjižnice „Ivan Goran Kovačić“	51
8. Odnos <i>grada</i> prema umjetnosti u javnom prostoru.....	52
9. Zaključak.....	55
10. Prilozi	57
11. Popis literature.....	63
11.1. Knjige, katalozi, članci	63
11.2. Internetski izvori	65
11.3. Ostali izvori	66
12. Popis slikovnih priloga.....	67
12. Abstract	74

1. Uvod

Tema ovog rada je javna skulptura u Karlovcu u 20. stoljeću. Težište rada je na samostalnim skulptorskim djelima u javnom prostoru. Arhitektonska plastika i nadgrobni spomenici nisu uključeni u analizu, kao ni skulptura izložena u prostorima koji nisu dostupni javnosti.¹ Vremenski period odabran je zbog velike produkcije i postava djela relevantnih autora. Kao stoljeće velikih političkih, kulturnih, društvenih, ali i tehnoloških prevrata, 20. stoljeće zahtijeva poseban, slojevit pristup. Javna skulptura i odnos prema njoj odrazi su svih promjena, a mijene unutar kulturnog krajolika grada reprezentiraju političke, društvene i kulture.

Istraživanje se temeljilo na analizi građe i dokumentaciji trenutnog stanja. Obzirom da je većina skulptura uklonjena i/ili ukradena bilo je nemoguće doći do informacija o pojedinim djelima ili recentnih reprodukcija, a malo tko je uopće htio ili znao razgovarati o ovoj problematici. Većina izvora temelji se na analizi novinskih članaka lokalnog tiska koji je pratio sva kulturna zbivanja u gradu te manjeg broja monografija lokalnih autora. Ne postoji cjeloviti pregled javne skulpture 20. stoljeća, a često se i u „službenim“ evidencijama javljaju pogreške ili nepotpuni podaci o trenutnom statusu djela. Velika većina skulpture posvećene Narodnooslobodilačkoj borbi dokumentirana je u vodiču *Spomenici revolucije općine Karlovac*,² dok je najpotpuniji i najrecentniji „katalog“ *Karlovačka antifotomonografija*³ iz 2016. koja sadrži fotografije svih primjera javne skulpture koja je i danas prisutna u javnom prostoru. Pojedinačna djela uglavnom nisu detaljno dokumentirana u zasebnim jedinicama literature, iznimka je *Prizemljeno Sunce* Ivana Kožarića. O Koranskom parku skulptura pisao je Davor Matičević u članku „Zagrebački krug“ osvrnuvši se na umjetničke prakse nove generacije umjetnika u sklopu izložbe *Guliver u zemlji čudesi*.⁴

Razmatrana skulptura je podijeljena prema nekoliko modela. U radu je odabran kombinirani periodički model raspodjele stoljeća na etape i kulturno-politički model čije su granice određene datim okolnostima po pitanju vlasti, kulturnih i javnih politika te umjetničkih događanja. Opća pojava koja se javlja svugdje tijekom 20. stoljeća, pa i u Karlovcu tijekom 20. stoljeća su odraz smjene vlasti/politika na umjetnosti u javnom prostoru.

¹ Skulpture izložene u raznim kulturnim i obrazovnim ustanovama nisu u potpunosti dostupne javnosti.

² Vidi u: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979.

³ Vidi u: Andrija Borovčec, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012.

⁴ Vidi u: Davor Matičević, „Zagrebački krug“, u: *Nova umjetnička praksa 1966. – 1978.*, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978., str. 21–38.

Službeni popis javne plastike u Karlovcu je onaj iz *Karlovačkog leksikona*.⁵ U njegovoj reviziji Andrije Borovičeka također nedostaje ispravak: skulptura *Ljubav i žrtva* djelo su Zlatka Grgeljca, a ne Zdenka Grgeljca kako je navedeno. Kao završni dio rada predložen je novi detaljan popis javnih skulptura.⁶

KARLOVAČKI LEKSIKON 2008.

GODINA POSTAVLJANJA	AUTOR, NAZIV, SMJEŠTAJ	GODINA POSTAVLJANJA	AUTOR, NAZIV, SMJEŠTAJ
1691.	F. Robba: Pil sa skulpturom BDM Imaculate u znak zahvalnosti preživjelih od kuge na Trgu bana Josipa Jelačića	1968.	Franjo Kršinić: <i>Prvi koraci</i> , ispred Ekonomske škole
1730-67.	Nepoznat autor: Raspeće, ispred gradskih Novih vrata, od 1767. u kapelici sv. Križa, sada u kapeli Majke Božje Lurdske u crkvi Presv. Trojstva	1969.	Ante Despot: <i>Ljubomir</i> , Vrbanićev perivoj
1779.	Milijakaz: <i>Josephinae principum</i> na "kružnom toku"	1969.	Ivan Meltreović: <i>Majka</i> , ispred "Zorin-doma"
1860-ih	A. D. Fernkom: Bista Antuna Tschoppa (Čopa)	1970.	Kosta Angeli Radovani: <i>Duga iz Montevla</i> , Vrbanićev perivoj
1869.	Zdenko gradskog vodovoda na Trgu bana Josipa Jelačića	1971.	Ivan Kolarić: <i>Prisjećanje suncu</i> , kod hotela "Korana"
1901.	Ivan Rendić: spomenik Radoslavu Lopaliću, park pokraj "Zorin-doma"	1974.	Kosta Angeli Radovani: <i>Vjekoslav Karas</i> , Radićeva ulica
1915.	Ivo Kerdić: skulptura na grobu Ivana Banjavčića	1976.	Aloje Starešina: <i>Dragođa Jarnević</i> , bista ispred OŠ "Dragođa Jarnević"
1917.	Stjepan Marjanović: spomenik borcima iz I. svj. rata ("Glorijeta")	1977.	Josip Lastavčić: <i>Obitelji</i> , ispred Dječjeg doma
1955.	Vanja Radonić: spomenik palim borcima i žrtvama fašizma	1977.	Zdenko Grgeljac: <i>Ljubav i žrtva</i> , Park Župe sv. Tri kralja na Banji
1959-79.	Park narodnih heroja (18 bista): Kosta Angeli Radovani: Ivo Lola Ribar i Mile Mraović Simić; Belizar Bahorić: Josip Kralj; Stjepan Laketić: Ivo Matinković; Stanislav Milić: Miroslav Kijak, Božidar Dakić, Miroslav Dakić, Nada Dimić, Marijan Cavić i Rade Janjanić; Željimir Janić: Voćodav Holjevac i Mijo Benić; Ksenija Kantić: Vjekoslav Klobučar-Cort; Vjekoslav Poljan: Nikola Kukić; Nepoznati autori: Miroko Politić, Robert Domani, Ivanka Trohar, Stjepan Milatinić-Siljo	1985.	Tome Serafimovski: <i>Proboj</i> , spomenik na prilazu drvenom koranskom mostu
-	Stanislav Milić: Mate Mejašić, bista ispred Hrvatskog doma	-	Tome Serafimovski: <i>Korana</i> , tvornički krug KIM-a
-	Kosta Angeli Radovani: Ivo Lola Ribar, bista ispred "Zorin-doma"	1988-9.	Tome Serafimovski: <i>S. S. Kramčević</i> , bista ispred Gradske knjižnice
-	Kosta Angeli Radovani: dr. Ivan Ribar, bista ispred Gimnazije	1990.	Josip Lastavčić: <i>Majka i dijete</i> , krug Opće bolnice
-	Ivan Pavić: Dragomir Drašković Puka, bista ispred Opće bolnice	1990.	Andrija Kusanić: <i>U prodoru</i> , krug Opće bolnice
-	Ante Despot: Herta Turza, bista ispred OŠ Dubovac	1990.	Željko Mareković: <i>Indulgi</i> , krug Opće bolnice
-	Vjekoslav Poljan: Josip Benić, bista ispred ŽE-CE-a	1990.	Zdenko Grgeljac: <i>Igra</i> , krug Opće bolnice
-	Franjo Vlahović: Rada Stanisavljević, bista ispred OŠ "Dragođa Jarnević"	1990.	Mirko Bižić: <i>Ekolaps</i> , krug Opće bolnice
-	Grga Anušić: Pavle Bastajić, bista ispred OŠ "Matija Gubec", Rečica	1994.	Zdenko Grgeljac: <i>Igra</i> , ispred OŠ Braća Seljan
-	Stanislav Milić: Ivica Gojak, bista ispred OŠ Turanj	1995.	Protutankovska betonska barijera s Turaja, na platou ispred "Zorin-doma"
-	Stanislav Milić: Franjo Pucak, bista ispred zgrade Općine u Rečici	1995.	Spomen-kocka 110. brigadi, Trg 110. brigade
-	Stanislav Milić: Ivo Lola Ribar, bista ispred Tvornice Lola Ribar	1990-ih	Vojna Baklić: <i>Ivan Goran Kovačić</i> , bista ispred Gradske knjižnice
1964.	Branko Vlahović: <i>Nisfaj</i> , na zelenoj površini ispred hotela "Korana"	1997.	Ivica Vlahović: <i>Ljubav i žrtva</i> , bista ispred Gradske knjižnice
		1999.	Dragutin Belina: Skulptura ispred zgrade uprave Hrvatskih šuma
		1999.	Zdenko Grgeljac: Skulptura ispred zgrade uprave Hrvatskih šuma
		1999.	Josip Lastavčić: Skulptura ispred zgrade uprave Hrvatskih šuma
		1999.	Andrija Kusanić: Skulptura ispred zgrade uprave Hrvatskih šuma
		1999.	Zlatko Grgeljac: Skulptura ispred zgrade uprave Hrvatskih šuma
		1999.	Branko Knežević: Skulptura ispred zgrade uprave Hrvatskih šuma
		2001.	Šime Vidulin: <i>Kuna u školi</i> , ispred Hrvatske gospodarske komore
		2003.	Mladen Iveković: Papa Ivan Pavao II., ispred Pastoralnog centra Župe Presv. Srca Isusova u Novom Centru
		2006.	Daniel Butala: <i>Lepir</i> , na zelenoj površini Gundulićeve ulice

- VIŠE NE-POSTOJI

Slika 1. Popis iz Karlovačkog leksikona revidiran od strane Andrije Borovičeka

2. Historiografija

Grad Karlovac osnovan je 13. srpnja 1579. godine kao vojno uporište u svrhu obrane protiv Turaka. Projektiran kao utvrda forme šesterokrake zvijezde, zamišljen je kao savršeni renesansni grad pravilnoga geometrijskoga rastera ulica. Isključivo vojni grad postepeno je dobio novu dimenziju osnivanjem trgovačkih cehova krajem 17. stoljeća. Smanjenje opasnosti provala

⁵ Vidi u: Ivan Ott (ur.), *Karlovački leksikon*, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 277.

⁶ Vidi u: Prilozi, Prilog 3., str. 59.-62.

osmanske vojske uvjetovalo je porast prometa rijekama, a lađari na rijeci Kupi često su trgovali u Karlovcu koji će ubrzo postati i trgovačka luka. „Zlatno doba“ grada započelo je 1776. godine kada Karlovac postaje slobodan kraljevski grad. Ovo doba prosperiteta smjestilo je Karlovac na kartu Europe, ne samo kao obrambeni punkt već kao novo sjecište trgovačkih puteva. Grad je dobio novu infrastrukturu, bolnicu, utilitarne zgrade te svoj službeni grb i zastavu. Doba gospodarskog i trgovačkog uspona prekinuto je u periodu od 1809. do 1814. godine kada je grad bio pod upravom Napoleonove vojske koja je ograničila trgovačke puteve.⁷ Nakon 1814. godine grad ponovo oživljava, ali ovoga puta kao kulturno središte. Ususret velikim kulturnim zbivanjima sredine 19. stoljeća u Karlovcu djeluju brojni pripadnici Ilirskog pokreta.⁸ Ulaganja u školstvo i kulturu tijekom prve polovice 19. stoljeća pogodovala su nastanku sofisticirane građanske kulture, ali i svijesti o važnosti obrazovanja za nadolazeći industrijski uzlet.

Umjereni gospodarski i kulturni razvoj nastavio se i u 20. stoljeću. Osnivaju se kina, gradi se neoromanička crkva sv. Ćirila i Metoda, te osnivaju brojne nove tvornice. Tijekom Prvoga svjetskog rata dolazi do ekonomske krize i manje epidemije kolere. Dvadesetih godina 20. stoljeća osniva se više političkih stranaka te se ruše ostaci gradskih zidina.⁹ Iako Prvi svjetski rat nije značajno utjecao na Karlovac i njegove stanovnike, Drugi svjetski rat uvelike je promijenio grad kakav je nekada bio. U samom centru događale su se borbe pripadnika NOB-a i Ustaške vojske nakon osnivanja Nezavisne Države Hrvatske 10. travnja 1941. godine. U logore je transportirano preko 200 građana, a ograničenja sloboda i gospodarskih aktivnosti te prisilna prodaja stoke ekonomski su oslabile stanovništvo.¹⁰ Velike štete nastale su i potkraj rata 1945. godine kada je, prilikom povlačenja, njemačka vojska granatirala grad i uništila mostove preko rijeka Kupe, Korane i Mrežnice. Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (1945.) uvela je samoupravni socijalizam kao model upravljanja, a u Karlovcu su počele reforme reorganizacije vlasti i uprava tvorničkih poduzeća. Većina kulturnih događanja bila je političkog ili komemorativnog karaktera. Šezdesetih godina uslijedio je industrijski „boom“.¹¹ Pojačane dnevne migracije i turistička putovanja prema obali zahtijevala su modernizaciju cestovnog prometa. Blizina prometnica uvjetovala je izgradnju tzv. Novog centra Karlovca u kojemu su izgrađeni novi tržišni centar, gradska knjižnica te zgrade županijskog suda i Državnog arhiva. Modernizacija koja je trajala sve

⁷ Svi podaci preuzeti iz: Ivan Ott (ur.), *Karlovački leksikon*, 2008., str. 277.

⁸ Isto, str. 280.

⁹ Isto, str. 283.

¹⁰ Isto, str. 285.

¹¹ Metaloprerađivačka postrojenja „ŽE-ČE“ i Kordun, postrojenje drvne industrije „DiP“, mljekara „KiM“, postrojenje „Jugoturbina“, postrojenja prerade tekstila „Lola Ribar“, „Vunateks“ i „Velebit“ samo su neka od postrojenja čije poslovanje započinje osnutkom SFRJ i doživljava eksponencijalni rast sve do početka 1990-ih.

do 1980-ih, doprinijela je društvenom i kulturnom životu grada koji je napokon mogao „odahnuti“ uz razna događanja te rekreativni i konferencijski turizam. Godine 1991. započinje Domovinski rat tijekom kojega je Karlovac teže devastiran. Po završetku rata 1995. godine, Karlovac je pretrpio veće gospodarske štete, a privatizacija tvornica dodatno je naštetila ekonomskoj slici grada. Krajem 20. stoljeća usporeno kreće gospodarski oporavak, a s njim i usporeni oporavak kulturne baštine koji traje još i danas.

3. Javna skulptura u prvoj polovici 20. stoljeća

Prvu polovicu stoljeća obilježila je arhitektonska plastika, dok ona kiparska stagnira i koncentrirana je oko gradskih groblja. U tom razdoblju navode se isključivo dvije javne samostojeće skulpture.¹² Stoljeće započinje podizanjem *Spomenika Radoslavu Lopašiću* (1835.–1893.), uglednom Karlovčaninu i hrvatskom povjesničaru. Poprsje na visokom postamentu izradio je znameniti hrvatski kipar Ivan Rendić. Spomenik je izrađen od kamena i postavljen 14. srpnja 1901. godine kod Gradskog kazališta Zorin dom (sl. 2.), a otkrivanje spomenika bilo je popraćeno cjelodnevnim svečanostima.¹³

Slika 2. Ivan Rendić, *Spomenik Radoslavu Lopašiću*, 1901., kamen i staklo

Obitelj Lopašić dugi je niz godina boravila na području Karlovca, sve do početka Drugoga svjetskog rata. Aktivno su sudjelovali u građanskom i kulturnom životu grada, ali u sjećanju građana je ipak ponajviše ostao Radoslav Lopašić koji je zadužio Karlovac svojim djelima o gradu i okolici. Upravo su građani grada Karlovca svojim priložima omogućili izradu spomenika.¹⁴ U

¹² Vidi u: Ivan Ott (ur.), *Karlovački*, 2008., str. 236.; Radovan Radovinović, *Stari Karlovac: ulice, kuće, ljudi*, Karlovac: Tiskara Pečarić-Radočaj, 2010., str. 37.

¹³ Stjepan Širola (ur.), *Nada – Karlovački ilustrovani kalendar*, Karlovac, 1898., str. 114.

¹⁴ Radovan Radovinović i Alexander Z., *Lopašići – Dva i pol stoljeća karlovačke obitelji*, Zagreb, 2001., str. 5.

izboru za izradu spomenika bili su kipari Rudolf Valdec i Robert Frangeš Mihanović, međutim odabran je Rendić s rješenjem koje je po fizionomiji najviše odgovaralo Lopašiću, ili kako su neki od promatrača primijetili, Rendić je „pogodio upravo u dušu“.¹⁵ Početak stoljeća u umjetničkom opusu Ivana Rendića, obilježilo je miješanje stila, utjecaj secesije i slobodnije oblikovanje u portretistici. Rendićev portret karlovačkog kulturnog radnika karakterizira realizam postignut majstorskom vještinom obrade kamena. Arhitektonsku čistoću postamenta razbija dekorativni secesijski mozaik; ukrasni florealni motiv okružuje grb grada Karlovca. Izvorni postav spomenika bio je na samoj promenadi, današnjem šetalištu Dr. Franje Tuđmana, tridesetak metara od sadašnje lokacije. *Spomenik Radoslavu Lopašiću* je premješten na sadašnju lokaciju u park pored šetališa 1955. godine kada su ga tadašnje vlasti odlučile premjestiti zbog novog projekta *Spomenika palim borcima*.¹⁶ U originalnom postavu Lopašićeva glava je blago nakrenuta u desno i gleda prema utvrdi Zvijezde što je donekle i zadržano obzirom da je pomaknut na blisku lokaciju, a orijentacija spomenika je ostala ista.

Sljedeća javna skulptura postavljena u prvoj polovici stoljeća je *Glorijeta* (sl. 2.), spomenik borcima iz Prvoga svjetskog rata. Spomenik je podignut 16. kolovoza 1916. godine¹⁷ pored lokaliteta nekadašnjih “riječkih” vrata koja su vodila iz utvrde – karlovačke Zvijezde.¹⁸ Drvena skulptura s austrijskim orlom smještena je unutar jednostavnog paviljona. Stepenasto uzdignuti betonski paviljon oblikovan je kao najjednostavnija varijanta klasičnog portika s četiri stupa koji podržavaju trokutaste zabate i krov. Arhitektonsko rješenje paviljona nastalo je prema nacrtima Nikole Polića dok je skulptorski dio djelo učenika zagrebačke graditeljske škole Stjepana Marijanovića.¹⁹ Inicijator podizanja spomenika bio je Rudolf pl. Matanić Gospički (u nekim izvorima: od Gospića) što je poznato iz zapisa urezanom na postolju te je stoga je paviljon i dobio naziv „Matanićev paviljon“.

¹⁵ Đuro Zatezalo (ur.), *Karlovac: 1579 – 1979*, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979., str. 416.

¹⁶ Vladimir Peršin, „Karlovački vremeplov – Godina otkrića spomenika Radoslavu Lopašiću“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 17. srpnja 2003., str. 19.

¹⁷ Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 37.

¹⁸ Zlatko Gursky, *Karlovac: panorama jednog vremena*, Karlovac: RKT Župni ured sv. Tri kralja, 1991., str. 21.

¹⁹ Đuro Zatezalo (ur.), *Karlovac*, 1979., str. 417.

Slika 3. Rudolf Matanić, *Spomenik borcima iz Prvoga svjetskog rata Glorijeta*, 1916., beton, bronca i mramor

Drveni austrijski orao smješten je na visokom postolju na kojemu je izrezbaren reljef hrvatskog grba (sl. 4.). Spomenik u izvorima ima više naziva: spomenik Lipa, spomenik invalidima 26. domobranske pukovnije, spomenik borcima Prvoga svjetskog rata, *Hrvatski Sokol*. Njegova prvotna namjena, uz spomeničku, bila je humanitarnog karaktera. Donacije su se prikupljale u sklopu akcije „Dajem zlato za željezo“²⁰ na način da su se u polja hrvatskog grba zabijali prethodno kupljeni čavli od plemenitih metala (zlato, bronca, bakar...). Veće donacije, za austrijsku vojsku, bile su navedene na metalnim pločicama s imenom i prezimenom donatora na postolju skulpture.

Slika 4. Rudolf Matanić, *Hrvatski sokol*, 1916., drvo

²⁰ Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 37.

Sav novac prikupljen od donacija bio je dan obiteljima poginulih boraca ili ratnim vojnim invalidima, a ukupno je donirano oko 12.000 forinti.²¹ Drvena skulptura uklonjena je 1918. godine iz političkih razloga, a devedesetih godina 20. stoljeća se ponovo vraća u obnovljeni paviljon, ovoga puta izlivena u bronci. Drvena skulptura koja je poslužila za odljev danas se nalazi u Gradskom kazalištu Zorin dom. Na postamentu brončane verzije isklesani su natpisi HRVATSKI SOKOL 1914-1918 (na prednjoj strani) i USPOMENI HRVATSKIM BOJOVNICIMA (na stražnjoj strani).²² *Glorijeta* je prvi primjer javne skulpture/spomenika u 20. stoljeću koja se uklanja, zatim ponovo postavlja, ovisno o vremenu u kojemu se nalazi. Smjena ideoloških, političkih i kulturnih prilika uvelike utječe na sudbinu javne plastike koja se ovisno o prilikama uklanja, devastira, zapušta ili obnavlja. Ovakav odnos prema javnim spomenicima u Karlovcu traje i kroz 21. stoljeće, o čemu će više riječi biti u narednim poglavljima.

4. Skulptura posvećena Narodnooslobodilačkoj borbi

Umjetnost posvećena Narodnooslobodilačkoj borbi (NOB) na tlu Hrvatske bila je pod utjecajem socijalističkog realizma. Socijalistički realizam (sorealizam) nastao je u Sovjetskom Savezu prije Drugoga svjetskog rata, a kao službena umjetnost nastavio se sve do raspada SSSR-a 1991. godine. Dopuštao je isključivo korištenje akademskog realizma, a branio je odlike moderne umjetnosti, bilo da je riječ o impresionizmu ili najsuvremenijim pojavama u umjetnosti.²³ Umjetnost sorealizma u kiparstvu naglašava monumentalnost likova, prikazuju se herojske scene narodnih heroja, radnici u tvornici, seljaci i sl. Stil je sam po sebi zadan (akademski realizam), stoga je naglasak na komemorativnom i didaktičkom, a skulptura prožeta alegorijom služi kao sredstvo propagande režima. Umjetnost NOB-a u Hrvatskoj velikim dijelom nastaje pod utjecajem sovjetskog sorealizma, međutim zbog nešto liberalnije atmosfere u odnosu na SSSR, ponekad „izlazi iz“ čvrstih okvira sorealizma. Feđa Gavrilović smatra kako je najveća kritika skulpture NOB-a apsurdna monumentalnost koja ponekad zalazi u ružnoću i patetika. Ipak, ističe kako je problem skulpture NOB-a polemiziranje o estetici spomenika te vrednovanje modernosti istih.²⁴ U Karlovcu gotovo sva skulptura posvećena NOB-u pripada sorealizmu, iznimka je skulptura *Prolaz* Tome Serafimovskog.

²¹ Đuro Zatezalo (ur.), *Karlovac*, 1979., str. 417.

²² Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 38.

²³ *Socijalistički realizam*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56922> (pregledano 7. 4. 2022.)

²⁴ Feđa Gavrilović, „Sorealizam bez pristranosti“, u: *Vijenac* 492, (2013.) <https://www.matica.hr/vijenac/492/Sorealizam%20bez%20pristranosti%20/> (pregledano 7. 4. 2022.)

Skulptura posvećena NOB-u čini veliki udio u ukupnom korpusu javne plastike na području Karlovca i Karlovačke županije. Samo su u užem centru Karlovca postojale dvije velike cjeline – *Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma* i Park narodnih heroja. Skulptura NOB-a dijeli se u više kategorija: veliki javni spomenici, spomen-biste, spomen-ploče, spomen-grobnice i dr.²⁵ Sanja Horvatinčić u svojoj disertaciji iz 2017. predlaže određivanje spomeničke tipologije na temelju konstruktivnih elemenata u četiri kategorije: arhitektonski (obelisci, rampe, bazeni, zidovi i dr.), kiparski (skulpture i reljefi), slikarski (mozaici i freske) i ostali elementi (spomen-ploče, jarboli za zastave, javne rasvjeta, žardinjere i dr.).²⁶ U ovom radu govorit će se isključivo o spomen-bistama i velikim javnim spomenicima koji prema klasifikaciji Sanje Horvatinčić spadaju u arhitektonske i kiparske spomenike (izuzevši reljefe). Važno je napomenuti kako je većina javne plastike NOB-a devastirana, ukradena ili uklonjena stoga ne postoji mnogo recentnih izvora i reprodukcija. Spomen-ploče, oznake grobnica i veći spomenici boraca očuvaniji su u naseljima u kojima su se vodile veće bitke. Uglavnom je riječ o mjestima van Karlovca koja geografski ne spadaju u ovaj rad. Prema evidenciji iz 1979. godine koju je vodio Gradski muzej Karlovac u periodu od 1975. do 1977. godine, zabilježen je veliki broj spomen-obilježja na užem i širem karlovačkom području. Spomen-pločama obilježavana su mjesta pogibije, bitaka, prosvjeda i drugih okupljanja. Na širem području grada i okolice bilo je (do 1979.) 118 spomenika, od toga u samom gradu 56.²⁷

4.1. *Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma*

Najmonumentalnije ostvarenje skulpture NOB-a koje i danas obilježava vizuru centra grada je *Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma* (*Spomenik palim borcima*). Ova simbioza arhitekture i skulpture djelo je Vanje Radauša u suradnji s Dragom Iblerom iako se Radauš u većini izvora spominje kao samostalni autor. *Spomenik palim borcima* je podignut 1955. godine na današnjem Banskom bastionu na području utvrde karlovačke Zvijezde u krugu Šetališta dr. Franje Tuđmana (sl. 5.) Spomenik predstavlja jedno od tipičnih Radauševih kompozicijskih rješenja – arhitektonski element (u ovom slučaju zid) oko kojega gradi skulptorski scenarij. Slično rješenje prisutno je i na spomeniku *Pobuna u Villefrancheu* (1953.).²⁸

²⁵ Vidi u: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije*, 1979.

²⁶ Sanja Horvatinčić, *Spomenici iz razdoblja socijalizma u Hrvatskoj – prijedlog tipologije* (disertacija), Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017.

²⁷ Godina 1979. je godina izdanja vodiča *Spomenici revolucije*, Ana Živčić (ur.). Nije izdano dopunjeno izdanje, a konačni broj spomenika nije poznat.

²⁸ Davorin Vujčić, „Geneza i analiza spomenika 'Pobuna u Villefrancheu' Vanje Radauša“, u: *Problem spomenika : spomenik danas* (jedinstveno izdanje), Klanjec: MHZ - Galerija Antuna Augustinčića, 2015. str. 83.

Slika 5. Vanja Radauš, *Spomenik palim borcima*, 1955., kamen i bronca

Temeljni arhitektonski element – zid obložen bijelim istarskim kamenom i postolje od zelenog kamena – prati granicu bastiona iz čega slijedi njegova konveksno-konkavna forma. Dugačak je 25, a visok 8 metara te služi kao kulisa na kojoj se izmjenjuju dvije kompozicije.²⁹ Na prednjoj strani okrenutoj prema utvrdi nalazi se piramidalna kompozicija sastavljena od pet herojskih monumentalnih likova izrađenih u bronci (sl. 6.).

Slika 6. Vanja Radauš, *Spomenik palim borcima*, piramidalna kompozicija boraca na prednjoj strani spomenika, 1955., bronca

Kompozicija se kreće uzlazno prema središnjem liku simbolizirajući državotvorne okolnosti (partizanski borci u Drugome svjetskome ratu i temeljne djelatnosti planskog gospodarstva SFRJ). Dva krajnja lika su muškarac i žena u čučućem položaju. Oni u rukama drže

²⁹ Kompozicija koja se gradi uz arhitektonski element zida simbolički je vezana uz čin strijeljanja koje se obično izvršavalo na način da se osuđene postavljalo uz vanjski zid neke kuće ili zgrade ili uz bilo kakav samostojeći zid.

oružje (puške) i simboliziraju narodnooslobodilačku borbu kao temelj nastanka Jugoslavije. Dva sljedeća lika prikazuju industrijske radnike dok je središnji lik posebno uzdignut i prikazan kao vođa radnika kojemu bočni lik dodaje proglas Centralnog komiteta komunističke partije Jugoslavije. Radnici, sudeći prema njihovoj odjeći i alatu kojeg drže u rukama, rade u metalurgiji na što se potencijalno nastavlja identifikacija centralnog lika kao Josipa Broza Tita, koji je i sam nekada radio u toj grani industrije. Likovi su robusni, neproporcionalni, naglašenih ruku i torza, izrazito herojski u čvrstoj stabilnoj impostaciji bez mnogo detalja. Ženski lik je također robustan s grubim crtama lica. Ova kompozicija čini „lice“ spomenika, dok se na „naličju“ nalazi skulptura majke u tradicionalnoj nošnji s vijencem u rukama: u kompoziciji oplakivanja (sl. 7.).

Slika 7. Proslava Dana žena ispred Majke na stražnjoj strani spomenika, 1964.

Slika 8. Vanja Radauš, Majka/Šokica (*Spomenik žrtvama fašizma*), postavljeno 1966., bronca, Prkovci

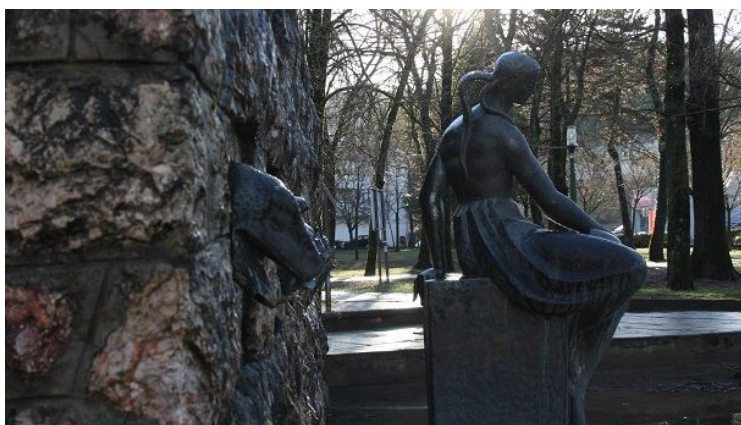
Likovi žena na *Spomeniku palim borcima* predstavljaju tradicionalne i moderne rodne uloge žene u Jugoslaviji. Lik borkinje na „licu“ spomenika predstavlja modernu ženu koja je jednaka svojim muškim suborcima. Lik majke na „naličju“ spomenika zadržava tradicionalne i patrijarhalne rodne vrijednosti žene kao one koja je u pozadini pokreta i ne ratuje, a njezina je uloga vezana uz majčinstvo i patnju.³⁰ Ove dvije kontradiktorne reprezentacije simboliziraju ne tako liberalan stav jugoslavenskog režima prema ženi: ona ima pravo glasa, ratuje rame uz

³⁰ Sanja Horvatinčić, „Žena nakon borbe: reprezentacija i djelovanje žena u polju spomeničke produkcije socijalističkog razdoblja“, u: *Pojavnosti moderne skulpture u Hrvatskoj – Protagonisti, radovi, kontekst*, Split: Sveučilište u Splitu, 2021., str. 262.

rame s muškarcima, ali se nakon ratovanja treba vratiti svojim „normalnim“ ulogama.³¹ Lik majke Radauš će ponoviti u Prkovcima na *Spomeniku palim borcima* iz 1966. godine (sl. 8.).³² *Spomenik palim borcima* u Karlovcu sadrži vodeni element kojega je autor uklopio u cijelu kompoziciju. Naime, na obje strane spomenika, nalazile su se fontane vučjih glava iz čijih je usta tekla voda u suptilno izveden bazen koji se pružao uza zid (sl. 9.). Isti vodeni element životinjskih glava nalazi se i na Radauševom spomeniku rijeci Cetini *Djevojka s vrčem* u gradu Trilju (sl. 10.).

Slika 9. Fontane vučjih glava, 1955., bronca

Slika 10. Vanja Radauš, *Djevojka s vrčem* (*Spomenik rijeci Cetini*), 1958., Trilj

U *Karlovačkom tjedniku*, lokalnim novinama koje izlaze svakog četvrtka, redovito je objavljivano u kojem je stadiju proces prikupljanja donacija, izrade spomenika, pa čak i mišljenja građana o spomeniku. Stojan Jovanović, ekonomski tehničar u jednom od brojeva *Karlovačkog tjednika* piše kako bi, prema njegovom mišljenju, najbolja lokacija za *Spomenik*

³¹ Sanja Horvatinčić, „Žena nakon borbe“, 2021., str. 247.

³² Davorin Vujčić, „Geneza i analiza“, 2015., str. 90.

palim borcima bila na najprometnijem mjestu u gradu, a to je Zrinski trg. Čitatelj piše kako lokacija kod Kina Edison nije prikladna za ovako monumentalan spomenik jer tamo nema puno posjetitelja.³³ Čitatelj S. Starešinić također smatra da lokacija kod Kina Edison nije idealna i da bi se Karlovac po pitanju postavljanja spomenika trebao ugledati na spomenik kralja Tomislava i urbanistički uređen okoliš oko spomenika.³⁴

Slika 11. Josip Broz Tito salutira ispred *Spomenika palim borcima*, 1955.

Godine 1955. *Spomenik palim borcima* čekao je svečanost otkrivanja uoči koje je Narodni odbor grada, na sjednici 21. srpnja, odlučio preimenovati park u kojem se nalazi spomenik u *Perivoj slobode*.³⁵ Spomenik je otkriven 27. srpnja 1955. godine, a otkrio ga je Josip Broz Tito prilikom velike svečanosti koja je održana u čast njegovog dolaska u Karlovac (sl. 11.), prvi put nakon završetka Drugoga Svjetskog rata: „Drugovi i drugarice! (...) Ovaj spomenik je dio historije naroda Jugoslavije, a najznačajniji dio te historije građen je pod rukovodstvom Tita i mi smo mu zahvalni što nas je tako mudro vodio kroz nju i što nas nadalje uspješno vodi u izgradnji socijalizma. Djeca, žene, braća, roditelji i prijatelji palih Karlovčana ponosni su na ovoliki broj žrtava sinova ovoga grada i kotara koji su dali ono što čovjek za jednu stvar može najviše dati – to je život. Ova kompozicija figura predstavlja poziv CK KPJ i druga Tita na ustanak. (...) Tito je otkrio spomenik i obišao ga u pratnji rukovodilaca našeg grada i odao počast uz intonaciju *Internacionala*.“³⁶

Krajem 1960-ih *Spomenik palim borcima* počinje djelovati zapušteno. Razlozi

³³ „Građani pišu“, u: *Karlovački tjednik*, 16. listopada 1953., str. 6.

³⁴ „Građani pišu“, u: *Karlovački tjednik*, 4. rujna 1953., str. 6.

³⁵ „Predsjednik Tito – Počasni građanin grada Karlovca“, u: *Karlovački tjednik*, 22. srpnja 1955., str. 1.

³⁶ „Slavlje ustanka i slobode“, u: *Karlovački tjednik*, 5. kolovoz 1955., str. 1–2.

propadanja vezani su uz vrstu kamena koji se počeo trošiti pod utjecajima atmosferilija vlažne karlovačke klime. Gomilanje smeća u fontanama i otpali kamen učinili su novi spomenik estetskom i kulturnom katastrofom grada. Ono što se u tisku spominje je „navika“ održavanja javnih gradskih spomenika uoči velikih praznika kada je to nužnost, a odgovornost se prebacuje s jednoga nadležnog tijela na drugo. Kritika je bila upućena ne samo nadležnim tijelima već i svim građanima Karlovca.³⁷ Po pitanju zapuštenosti *Spomenika palim borcima*, nije se poduzimalo ništa. Godine 1990. nazvan je „spomenikom ljudske nemarnosti“, a godinu kasnije je miniran (sl. 12.).

Slika 12. Miniran *Spomenik palim borcima* 1991.

Miniranje *Spomenika palim borcima* bio je simboličan čin rušenja jedne ideologije, svojevrsni kipocid.³⁸ Uklanjanje spomenika NOB-a početkom Domovinskog rata bila je česta praksa, ne samo u Karlovcu, već i u ostatku Hrvatske. Uklonjene brončane skulpture su otuđene iz “vanjskog skladišta” u kojemu su se čuvale u predgrađu Karlovca (naselje Selce), a od Spomenika su ostali sačuvani zid i dio vučjih glava (sl. 13.). Plan o cjelovitoj obnovi iz 2008. godine koštao bi grad okvirno 2.200.000,00 kuna, a prijedlog o obnovi je odbačen zbog toga što u Gliptoteci u Zagrebu više ne postoje modeli za izradu replika skulptura.³⁹

³⁷ „U objektivu – Kako se čuvaju spomenici?“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 8. svibnja 1969., str. 6.

³⁸ Karla Lebhaft koristi naziv *kipocid* kao oblik kulturocida tijekom Domovinskog rata prilikom kojega je uništeno oko 3000 spomenika nastalih u periodu trajanja SFRJ koji su bili vezani uz režim, ali i onih nezavisnih, koji su „krivi“ samo zato što su nastali u tom vremenu. Vidi u: Karla Lebhaft, „Vraćanje duga 'socijalističkom modernizmu““, u: *Ars Adriatica* 4 (2014.), str. 422.

³⁹ Marin Bakić, „Figure spomenika nestale, a kalupa više nema“, u: *Večernji list*, 2014. <https://www.vecernji.hr/vijesti/figure-spomenika-nestale-a-kalupa-vise-nema-950389> (pregledano 22. 1. 2022.)

Slika 13. Otvoreno skladište s brončanim kipovima boraca, jedna od posljednjih fotografija snimljenih prije nestanka, 2009.

Slika 14. Arhitektonski okvir spomenika, današnje stanje

4.2. Park narodnih heroja

Smješten između kina Edison i Sokolskog doma, Park narodnih heroja predstavljao je simbiozu francuskog vrta iz prve polovice 20. stoljeća te spomeničke plastike NOB-a. Prije nego je postao Park narodnih heroja, Modrušanov perivoj bio je posvećen Gustavu Modrušanu (1859.–1930.), karlovačkom gradonačelniku i ljekarniku.⁴⁰ Perivoj je uređen 1931. godine na mjestu koje je služilo kao odlagalište otpada iza neoromaničke crkve sv. Ćirila i Metoda. Za hortikulturno rješenje bio je zaslužan gradski vrtlar Josip Kopriva. Završetkom Drugoga svjetskog rata mijenja se poznata vizura ovog dijela grada. Najprije se 1948. godine „nepravomoćno“⁴¹ ruši crkva sv. Ćirila i Metoda iz 1910. godine, a potom se tijekom druge polovice 20. stoljeća (većinom 1970-ih) unutar Modrušanovog perivoja postavljaju biste te mu se mijenja naziv u Park narodnih heroja. Ovaj plato omeđen Domobranskom ulicom i Ulicom kralja Tomislava najednom ostaje prazan, a unutar njegovoga meditativnog perivoja javlja se program nove ideologije. Vrt pravokutne forme omeđen je kaskadnom uzvisinom na kojoj su bile postavljene biste na visokim postamentima.

⁴⁰ Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 64.

⁴¹ Crkva sv. Ćirila i Metoda srušena je pod izlikom da je njezina statičnost narušena, stoga je prijetnja prolaznicima i stanovnicima grada Karlovca. Dokazi o narušenoj statičnosti nikada nisu priloženi i izneseni u javnost. Smatra se kako je crkva srušena iz ideoloških razloga kao i karlovačka Sinagoga.

Slika 15. Modrušanov park, Karlovac

Biste su bile posvećene herojima NOB-a koji su na različite načine doprinijeli borbi ili su svojom smrću ostavili trag unutar lokalne zajednice. Skulptorski rad izvelo je više autora, stoga tehničke i stilske različitosti ipak razbijaju strogoću „galerije“ ličnosti. Uloga ovog parka bila je memorijalna i didaktička. Prema Miri Halambek Wenzler memorijalni parkovi i zelene površine omogućuju „dnevni, neorganiziran, nepripreman i spontan dodir s memorijalnim motivom“.⁴²

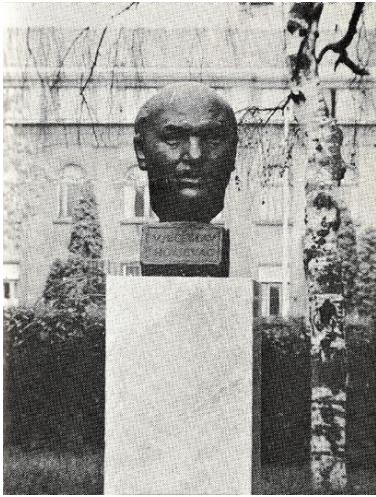
Ukupno 16 bisti postavljeno je u razdoblju od 1959. do 1979. godine i sve su izrađene u bronci.⁴³ Jedina bista koja nije uklonjena bila je ona posvećena Većeslavu Holjevcu (1917.–1970.), a izradio ju je Želimir Janeš, hrvatski kipar i medaljar (sl. 16.).⁴⁴ Rođeni Karlovčan, istaknuo se kao partizanski organizator i borbeni antifašist tijekom Drugog svjetskog rata te kao vojno lice u poratnim vremenima. Zagreb ga pamti kao gradonačelnika (1952.–1962.), a hrvatska javnost kao kritičara Jugoslavenkog režima koji je 1967. godine iskazao svoju podršku proglasu *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika* prilikom čega je bio izbačen iz Saveza komunista.⁴⁵ Upravo je njegovo djelovanje protiv režima „spasilo“ bistu od uništavanja 1990-ih. Osim Većeslava Holjevca, u parku se nalazila Janešova bista Mije Benića, lokalnog borca (sl. 17.).

⁴² Mira Halambek Wenzler, „Mogućnosti memorijalne poruke izražene kroz oblikovanje zelenih prostora grada“, u: *Arhitektura* 155 (1975.), str. 55.

⁴³ Vidi u: Prilozi, Prilog 1., str. 56.

⁴⁴ Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 65.

⁴⁵ Isto, str. 65.

Slika 16. Želimir Janeš, Većeslav Holjevac, 1959.–1979., bronca

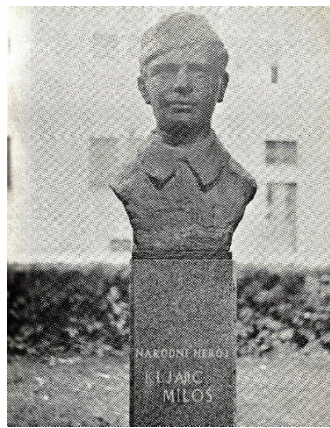

Slika 17. Želimir Janeš, Mijo Beniћ, 1959.–1979., bronca

Svojim portretističkim izvedbama parkom posebno su dominirala djela Stanislava Mišića, Koste Angelija Radovanija, Ksenije Kantoci te Belizara Bahorića. Stanislav Mišić izradio je čak šest bista (sl. 18. – sl. 23.). Iako je poznatiji po svojim arhitektonskim formama spomenika, njegove biste pokazuju odlično poznavanje bronce i figuralike. Mikšićevi heroji djeluju humano, s blagim osmijehom, često odjeveni u svoje partizanske uniforme s kapama na glavi. On se odmiče od šablonskog socrealizma upotrebom dinamične obrade površine te stavlja naglasak na individualne anatomije i ekspresije.

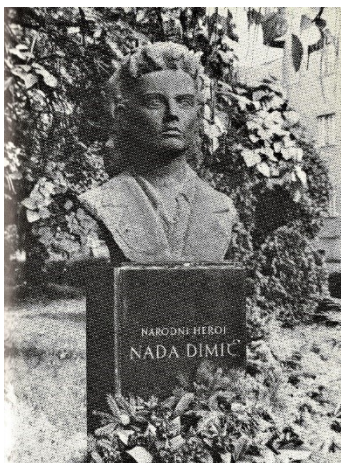
Slika 18. Stanislav Mikšić, Božidar Dakić, 1959.–1979., bronca

Slika 19. Stanislav Mikšić, Miloš Kljajić, 1959.–1979., bronca

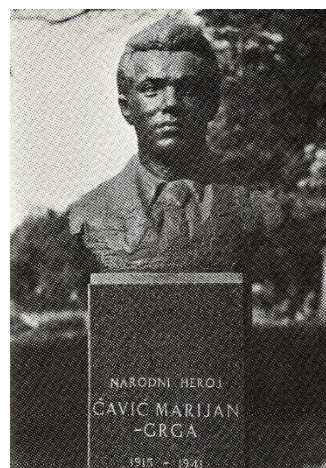
Slika 20. Stanislav Mikšić, Milislav Dakić, 1959.–1979., bronca

Slika 21. Stanislav Mikšić, *Nada Dimić*, 1959.–1979., bronca

Slika 22. Stanislav Mikšić, *Marijan-Grga Čavić*, 1959.–1979., bronca

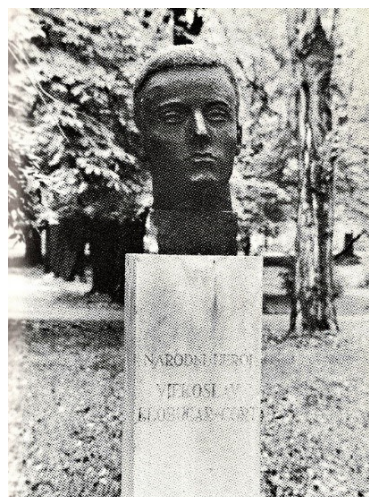

Slika 23. Stanislav Mikšić, *Rade Janjanin*, 1959.–1979., bronca

Na primjeru poprsja koje je izradio Kosta Angeli Radovani (sl. 24.), uočavaju se umjetničke razlike u izvedbi obzirom na “važnost” ličnosti. U izvedbi poprsja Mile Mraovića Simića, Radovani dobiva određenu slobodu obzirom da je riječ o lokalnom, manje poznatom ratnom heroju. Tehnika je slobodnija, ekspresivnija, a mladoliki Simić posjeduje notu živosti iskazanu arhajskim osmijehom. Jedini primjer javne plastike u Karlovcu čija je autorica žena je bista Vjekoslava Klobučara-Čorta Ksenije Kantoci. Kiparica je u pojednostavljenoj tehnici izvela lik mladog partizana bez pretjerane ekspresivnosti i naglašavajući posthumni karakter portreta.

Slika 24. Kosta Angeli Radovani, *Mile Mraović*, 1959.–1979., bronca

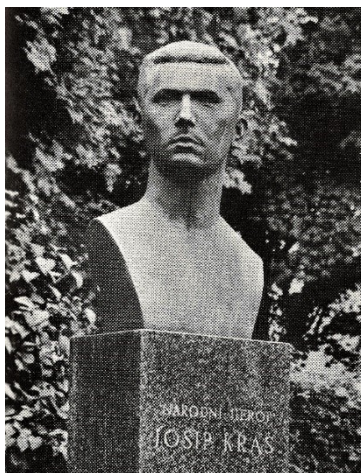

Slika 25. Ksenija Kantoci, *Vjekoslav Klobučar-Čort*, 1959.–1979., bronca

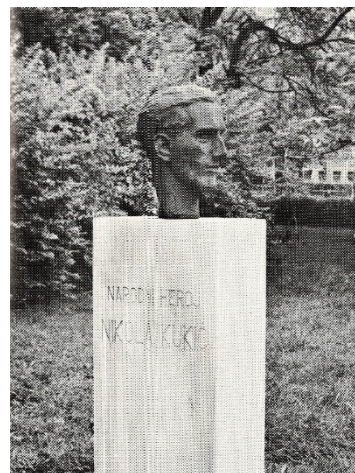
Belizar Bahorić, kipar poznat po svojim apstraktnim djelima, izradio je lik Josipa Kraša u “klasičnom” socrealizmu (sl. 27.). Glave zakrenute u stranu, lik se doima kao “izrezan” iz veće herojske kompozicije. Iz tog razloga se posebno ističe među ostalim strogo frontalnim bistama.

**Slika 26. Stevan Luketić,
Ivo Marinković,
1959.–1979., bronca**

**Slika 27. Belizar Bahorić,
Josip Kraš,
1959.–1979., bronca**

**Slika 28. Vjekoslav Poljan,
Nikola Kukić,
1959.–1979., bronca**

Godine 1991., kao reakcija na napad na Karlovac, poprsja heroja se zajedno sa svojim postoljima simbolički ruše, a potom uklanjaju iz parka koji danas ponovo nosi naziv Modrušanov perivoj. Nakon uklanjanja, smještene su u prostorijama Gradskog muzeja u Karlovcu, međutim zbog manjka prostora, biste su premještene u prostore takozvane „Oružane“ na Trgu bana Jelačića.

Slika 29. Rušenje postolja i bista u Parku narodnih heroja 1991. godine

Neadekvatno skladištenje u zapuštenim prostorima ove stare vojarne dovelo je do izlaganja poprsja kradljivcima pa je tako 2004. godine ukradeno njih deset, a dvije su pronađene uništene. Ponovna krađa dogodila se 2006. godine kada su otuđena još tri poprsja.⁴⁶

Slika 30. Titov park, Pula

Koncept memorijalnog parka posvećenog NOB-u u Hrvatskoj je najbolje sačuvan na primjeru Titovog parka u Puli dovršenog 1950-ih (sl. 30.). Unutar parka postavljene su biste ličnosti NOB-a te *Spomenik ustanku naroda Istre* autora Vanje Radauša iz 1955. koji je u svom izvornom planu trebao biti postavljen u francuskom gradu Villefranche-de-Rouergue.⁴⁷ Razlika između Titovog parka i karlovačkog Parka narodnih heroja je u tome što su biste unutar Titovog parka izložene na način da su sve orijentirane prema *Spomeniku ustanku naroda Istre* i ne postoji mogućnost kružnog obilaska već postamenti i poprsja imitiraju kenotafe. Izvorni plan postavljanja *Spomenika palim borcima* kod Kina Edison vjerojatno bi alterirao raspored bisti unutar Parka narodnih heroja pri čemu on kao takav ne bi ostao zasebna cjelina, već konceptualno usko vezan uz *Spomenik palim borcima*.

4.3. Ostale spomen-biste na području grada Karlovca

Dolaskom novog režima, brojne ulice i trgovi te razne kulturne i obrazovne institucije mijenjaju nazive u skladu sa zahtjevima nove vlasti. Glavne ulice i trgovi posvećeni su Maršalu Titu, AVNOJ-u i SFRJ. Sporedne ulice, institucije i tvornice većinski su nazvane prema važnim

⁴⁶ *Ukradene brončane biste Tita, Nade Dimić i Nade Vukić*, Jutarnji list <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/ukradene-broncane-biste-tita-nade-dimic-i-nade-vukic-3754134> (pregledano 19. 6. 2021.)

⁴⁷ Davorin Vujčić, „Geneza i analiza“, 2015., str. 88.

ličnostima i herojima NOB-a te su u njihovim krugovima postavljane spomen-biste narodnih heroja kojima su posvećene. U krugu grada Karlovca bilo je postavljeno devet spomen-bista od kojih su dvije sačuvane na svojim originalnim lokacijama.⁴⁸ Ostalih sedam bisti uklonjene su početkom Domovinskog rata, neke su na mjestu ukradene ili uništene, dok ih je nekolicina bila pohranjena u Oružani⁴⁹ zajedno s bistama iz Parka narodnih heroja. Nepoznato je koliko je uklonjenih bista „preživjelo“ krađe i uništavanje.⁵⁰

Slika 31. Kosta Angeli Radovani, *dr. Ivan Ribar*, 1959.–1979., bronca

Slika 32. Kosta Angeli Radovani, *Ivo Lola Ribar*, 1959.–1979., bronca

Otac dr. Ivan Ribar i sin Ivo Lola Ribar su među najpoznatijim ličnostima NOB-a ne samo u Karlovcu, već i na području šire Hrvatske. Ivan Ribar rođen je u mjestu Vukmanić u okolici Karlovca. Srednjoškolsko obrazovanje stekao je u karlovačkoj Gimnaziji ispred koje se i danas nalazi njegova spomen-bista u izvedbi Koste Angelija Radovanija (sl. 31.). Ivan Ribar istaknuo se kao predsjednik AVNOJ-a,⁵¹ ali i kao član Hrvatskog sabora što je vjerojatno razlog zašto je njegova bista sačuvana. Karlovačka Gimnazija je do 1990. godine bila nazvana prema Ivanu Ribaru. Kosta Angeli Radovani dr. Ivana Ribara izvodi kao dostojanstvenika, ozbiljne ekspresije, kako i priliči jednom visokom dužnosniku. Ne reducira ličnost na „heroja“ budući da dr. Ivan Ribar nije samo „herojski“ lik, on je daleko ekspresivniji, prožet egzistencijalizmom i patosom. Ivo Lola (Lolo) Ribar se već tridesetih godina 20. stoljeća istaknuo kao mladi revolucionar i afirmirani član Komunističke partije Jugoslavije. Dio svoga obrazovanja stekao

⁴⁸ Vidi u: Prilozi, Prilog 2., str. 58.

⁴⁹ Izvorni naziv utilitarne zgrade na Trgu bana Jelačića u Karlovcu.

⁵⁰ Pretpostavlja se da je bista Ivice Gojaka na Turnju odmah uništena obzirom da je taj dio grada bio prvi napadnut, dok su ostale biste uklonjene i spremljene u neko od privremenih skladišta Gradskog muzeja Karlovac.

⁵¹ Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije*, 1979., str. 78.

je u Karlovcu, a kao mladi revolucionar NOB-a tragično je poginuo u dobi od 27 godina.⁵² Njemu u čast postavljene su tri spomen-biste na području Karlovca. Kosta Angeli Radovani izradio je dvije biste Lole Ribara od kojih se jedna nalazila u Parku narodnih heroja dok je druga bila postavljena na platou ispred Gradskog kazališta Zorin dom (sl. 32.). Treća bista nalazi se ispred tvornice Ivo Lola Ribar van Karlovca u naselju Gornje Mrzlo Polje, a ujedno je i jedina sačuvana od tri biste posvećena Ivi Loli Ribaru. Kosta Angeli Radovani na bisti Ive Lole Ribara pokazuje smireniji izraz, bez naznačene ekspresivnosti te se odmiče od rodenizma.⁵³

Osnovna škola Banija nekada je nosila naziv OŠ „Herta Turza“ prema prvoj komunistkinji ubijenoj za vrijeme NOB-a. Herta Turza, rodom iz Republike Srbije, živjela je u Karlovcu gdje je i strijeljana 1941. godine. Njezina tragična smrt i danas se obilježava povodom antifašističkih praznika i obljetnica. Osim što je bila revolucionarka, Herta Turza bila je i Židovka stoga je njezina smrt važna i za židovsku zajednicu grada Karlovca. Bistu je izradio Ante Despot, a bila je postavljena ispred istoimene osnovne škole (sl. 33.).⁵⁴ Poprsje je uklonjeno, a postament koji je služio kao spomen-obilježje nakon uklanjanja, također je bio podložen devastaciji. Prema Sanji Horvatinčić ženska poprsja postavljana su češće ispred škola i vrtića zbog simboličkog odnosa žena i društveno-reproduktivne funkcije odgojno-obrazovnih objekata što upućuje na to da je žena u Jugoslaviji i dalje je bila percipirana u kontekstu tradicionalnih rodni uloga.⁵⁵

Slika 33. Ante Despot, *Herta Turza*, 1959.–1979., bronca

Slika 34. Franjo Vlahović, *Raša Stanisavljević*, 1959.–1979., bronca

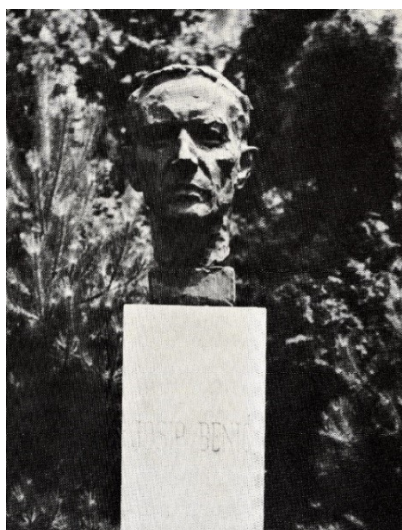
⁵² Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije*, 1979., str. 21.

⁵³ Kosta Angeli Radovani postepeno reducira realizam nastao pod utjecajem Augustea Rodina i okreće se prema smirenijem izrazu fokusiranom na volumen. Vidi u: Grgo Gamulin, *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb, 1999., str. 389.

⁵⁴ Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije*, 1979., str. 60.

⁵⁵ Sanja Horvatinčić, „Žena nakon borbe“, 2021., str. 256.

Ostale biste djela su manje poznatih umjetnika. Mahom je riječ o varijacijama realizma: od socrealizma na primjeru biste Raše Stanislavljevića (sl. 34.) do ekspresivne varijacije na primjeru lika Josipa Benčića čija se bista nalazila ispred (nekadašnje) tvornice „ŽE-ČE“ (sl 35.).⁵⁶ Spomen-biste kao tip plastike objedinjuju posthumnu portretistiku, praktičnost izrade, manje potrošenih materijala i sredstava što omogućuje da su ih i manje sredine kao Karlovac i okolica mogli imati na koliko su htjeli.

Slika 35. Vjekoslav Poljan, *Josip Benčić*, 1959.–1979., bronca

Slika 36. Ivan Pavičić, *Dragomir Drakulić*, 1959.–1979., bronca

Slika 37. Stanislav Mikšić, *Mate Mejašić*, 1959.–1979., bronca

Slika 38. Stanislav Mikšić, *Ivica Gojak*, 1959.–1979., bronca

⁵⁶ Tvornica „ŽE-ČE“ (željezo-čelik) bila je metaloprerađivačko postrojenje u Karlovcu.

5. Javna skulptura šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća

Nakon završetka Drugoga svjetskog rata započeo je period organizacije i stabilizacije Jugoslavije tijekom 1950-ih godina 20. stoljeća. Međutim, postojao je jaz između teorije i prakse planskog modela gospodarstva, a ekonomske blokade s Istočnog bloka samo su dodatno usporile obećani rast Jugoslavije.⁵⁷ Kriza koja je uslijedila kao i nezadovoljstvo radnika rezultirala je reformom jugoslavenkog gospodarstva 1963., a koja je službeno stupila na snagu 1965. godine. Temeljna ideja reforme bio je prelazak na samoupravljanje,⁵⁸ ali ova polovična mjera i dalje nije uspjela izvući Jugoslaviju iz krize. Nedostatak tržišne slobode i dalje je kočio rast privrede.⁵⁹ Nakon Brijunskog plenuma 1966. godine dozvoljene su razmjerne slobode tiska, znanstvenog i umjetničkog izražavanja i izražavanja nacionalnog identiteta. Ovaj plenum omogućio je neznatnu liberalizaciju društva, i novo političko ozračje u kojemu su bile dozvoljene kritike iz akademskih krugova.⁶⁰ Nezadovoljstvo je kulminiralo u lipnju 1968. godine kada su se u Beogradu, Ljubljani i Zagrebu pobunili studenti. Studentski časopisi i udruženja u vrijeme prosvjeda služili su kao točke razmjene informacija, razvijanja kritičkih praksi u javnom prostoru i novih oblika angažirane umjetnosti, a veliki utjecaj na njih imao je *Praxis*, časopis Hrvatskoga filozofskog društva. Organizacija studenata i akademske scene stvorila je novu kulturno-umjetničku scenu na prostoru ne samo Hrvatske, već i Jugoslavije. Kulturne i umjetničke manifestacije koje su nastale pod utjecajem liberalizacije bile su kritički nastrojene, aktualne i moderne.⁶¹

Umjetnost na tlu Hrvatske koja se razvijala nezavisno od socrealizma u periodu od 1950. do 1990. godine Ješa Denegri naziva socijalni modernizam (socmodernizam). Denegri naglašava kako „se prvi od pojmova u ovom sklopu odnosi na tadašnji postojeći društveno-politički sustav, a drugi pak na pretežnu umjetničku formaciju što se u toj sredini razvija nedugo poslije raskida s prethodno vladajućom ideologijom u kulturi i umjetnosti, pri čemu se podrazumijevanom pod pojmom 'socijalistički realizam', a koji (modernizam) seže do pojave domaćih verzija i varijanti postmodernizma tijekom osamdesetih i devedesetih godina XX. stoljeća.“⁶² Socmodernizam u

⁵⁷ Hrvoje Klasić navodi „iracionalni entuzijazam“ u kontekstu jugoslavenke privrede koja je uslijed reforme ušla u još dublju krizu unatoč obećanom rasu nakon reforme. Vidi u: Hrvoje Klasić, *Jugoslavija i svijet 1968.*, Zagreb: Naklada Lijevak, 2012., str. 6.

⁵⁸ Model samoupravljanja nalaže da se vlasništvo nad sredstvima proizvodnje prebaci s države na radnike.

⁵⁹ Hrvoje Klasić, *Jugoslavija*, 2012., str. 6.

⁶⁰ Berislav Jandrić, „Stajališta Hrvatske političke emigracije o hrvatskom proljeću iznesena u najznačajnijem emigrantskom časopisu Hrvatskoj Reviji“, u: *Časopis za suvremenu povijest* (2003.), str. 437.

⁶¹ Ljiljana Kolečnik, „Konceptualna umjetnost i radikalne društvene promjene 1960-ih godina“, u: *Moderna umjetnost u Hrvatskoj: 1898.–1975.*, (ur.) Ljiljana Kolečnik, Petar Prelog, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2002., str. 388.

⁶² Ješa Denegri, „Spone i svojstva povijesnih neo i postavangardi u hrvatskoj umjetnosti 20. stoljeća“, u: *Continuity of Modernity, Fragments of Croatian architecture from Modernism to 2010*, (ur.) Miljenko Bernfest, Lovorka Prpić,

Hrvatskoj započinje 1951. godine djelovanjem grupe umjetnika i arhitekata EXAT 51 (1951.–1956.), a nastavlja se s grupom Gorgona (1959.–1965.), i konačno međunarodnom manifestacijom Nove tendencije (1961.–1973.). Period 1960-ih na zagrebačkoj umjetničkoj sceni Sonja Briski Uzelac naziva neoavangardom koju definira kao „kritički termin u referentnom okviru modernizma 1960-ih (koji se) odnosi na ono povijesno iskustvo moderne umjetnosti što ga čini kompleksni skup stavova, pokreta i individualnih praksi koje pokreću program redefiniranja visoko modernističkog pojma umjetničkog djela, ali i uvođenje novih zamisli modernosti.“⁶³

Kulturno-umjetnička scena u Karlovcu 1960-ih polako se orijentira prema Zagrebu. Obzirom na blizinu dvaju gradova, vijesti o novim umjetničkim zbivanjima brzo su dolazile do karlovačkih kulturnih krugova koji su bili zasićeni socrealizmom. Čeznja da se Karlovac barem malo „modernizira“ u umjetničkom smislu rezultirala je postavljanjem skulpture *Lebdeća Nimfa*.⁶⁴ Autor Branko Vlahović je 1960-ih u Karlovcu radio kao likovni pedagog, a skulptura je postavljena 1963. godine ispred novootvorenog Hotela Korana (sl. 39.).⁶⁵ Hotel Korana bio je do 1991. godine simbol karlovačkoga kongresnog turizma i noćnog života, a *Lebdeća Nimfa* je u svakom pogledu upotpunjavala ikonografiju hotela. Ova stilizirana figuracija koja predstavlja neprirodno izvijeni ženski akt zamišljena je kao „lebdeća“ figura čiji postament skrivaju vodoscoci u donjem masivnom dijelu postamenta. Kratkim širokim mlazovima prskali su nimfu okolo gornjeg dijela postamenta te se na taj način stvorila iluzija lebdenja nimfe na vodoscoku.

Slika 39. Branko Vlahović, *Lebdeća Nimfa*, 1963., bronca

Zagreb, 2010. <https://www.avantgarde-museum.com/en/museum/archive/essays/jesa-denegri-spone-i-svojstva-povijesnih-neo-i-postavangardi-u-hrvatskoj-umjetnosti-xx-stoljeca-croatian~no6493/> (pregledano 23. 3. 2022.)

⁶³ Sonja Briski Uzelac, „Zagrebačka scena u središtu – šezdesete“, u: *Moderna umjetnost u Hrvatskoj: 1898.–1975.*, (ur.) Ljiljana Kolečnik, Petar Prelog, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2002., str. 434.

⁶⁴ Karlovačka publika često koristi naziv *Koranska nimfa*.

⁶⁵ „Apstraktna geometrija Branka Vlahovića“ serijal: *Jedno djelo*, (ur.) Ana Marija Habjan, Evelina Turković, Zagreb: Hrvatska radio televizija, 2018., 2'22"

Motiv lebdenja, odnosno leta i uzleta javlja se kod Vlahovića 1960. godine na djelu *Ikar* koji će 1967. godine biti izložen na prvom Koranskom parku skulptura o kojemu će više govora biti kasnije. *Lebdeća Nimfa* je „skulptura ravnoteže“.⁶⁶ Ona nema prirodnu ravnotežu niti je u impostaciji u kojoj to samostalno može postići stoga privid ravnoteže Branko Vlahović postiže balansiranjem težine predimenzionirane glave i dugačkih nogu.⁶⁷ Godine 1978. započela je obnova i dogradnja Hotela Korane te je *Lebdeća Nimfa* uklonjena. Kratak period bila je izložena na desnoj obali rijeke Kupe (danas Obala Ivana Mažuranića). Do 2014. godine *Lebdeća Nimfa* se nalazila u skladištu Gradskog muzeja Karlovac, u tzv. „Bosanskom magazinu“⁶⁸ kada je ukradena. Iste godine je pronađen dio skulpture tijekom međunarodne policijske akcije.⁶⁹

5.1. Djelovanje Fonda „13. srpanj“

Godina kojom započinje radikalna modernizacija karlovačke umjetničke scene je 1967. kada je osnovan tzv. Fond „13. srpanj“. Svrha fonda bila je prikupljanje sredstava kojima bi se otkupljivale i postavljale skulpture u javni prostor grada. Fond je osnovao Kulturni centar Zorin dom pod upravom Radovana Radovinovića, a povodom obilježavanja 400. obljetnice osnutka grada Karlovca.⁷⁰ Fond „13. srpanj“ je otkupio ukupno četiri skulpture od Ivana Meštrovića (*Majka u razmišljanju*, otkup. 1967.), Frane Kršinića (*Prvi koraci*, otkup. 1968.), Ante Despota (*Ljubavnici*, otkup. 1969.), Koste Angeli Radovanija (*Dunja*, otkup. 1970.).⁷¹ Temeljna ideja bila je da se do 400. obljetnice grada (1979. godine) otkupi veći broj skulptura, po jedna skulptura svake godine. Ovaj veliki projekt financirali su građani svojim donacijama.⁷² Nedugo nakon utemeljenja Fonda „13. srpanj“, radi lakšeg odabira i predstavljanja umjetnina široj javnosti, osnovan je i Koranski park skulptura u organizaciji Kulturnog centra Zorin dom te Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske.⁷³

⁶⁶ Ana Labudović, Guido Quien, *Branko Vlahović – Monograph Summary*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2012., str. 3.

⁶⁷ Isto, str.3.

⁶⁸ „Bosanski magazin“ utilitarna je zgrada u staroj karlovačkoj jezgri koja je do nedavno korištena kao skladište Gradskog muzeja Karlovac. Derutna i nečuvana zgrada često je bila meta provalnika koji su iz nje često krali umjetnine uključujući i Nimfu, Dunju iz Monreala i brojne druge umjetnine.

⁶⁹ Snježana Bičak, „Dobili smo tek dio skulpture, tražimo istragu o ostatku“, u: *Večernji list*, 2014. <https://www.vecernji.hr/vijesti/grad-dobili-smo-tek-dio-skulpture-trazimo-istragu-o-ostatku-977113> (pregledano 7. 3. 2021.)

⁷⁰ Ivan Ott (ur.), *Karlovački*, 2008., str. 143.

⁷¹ Isto, str. 143.

⁷² „Fond 13. srpanj – Akcija za Meštrovićevu skulpturu *Majka*“, u: *Karlovački tjednik*, 2. kolovoz 1967., str. 8.

⁷³ Isto, str. 8.

Prva skulptura financirana iz sredstava Fonda „13. srpanj“ bila je *Majka u razmišljanju* Ivana Meštrovića (sl. 40.). Prema Radovanu Radovinoviću, na ideju o postavljanju djela ispred Gradskog kazališta Zorin dom došao je uz pomoć Josipa Vanište koji mu je natuknuo kako na platou ispred kazališta nedostaje nekakva skulptura, a kao primjer je naveo Meštrovićev *Zdenac života* s Trga Maršala Tita u Zagrebu (danas Trg Republike Hrvatske).⁷⁴

Slika 40. Ivan Meštrović, *Majka u razmišljanju*, odljev originala iz 1926., 1968., bronca

Majka u razmišljanju je nastala 1926. godine, izrađena je u gipsu, a zajedno s kamenom replikom iz 1964. godine čuva se u Ateljeu Meštrović u Zagrebu.⁷⁵ Ruža Meštrović, supruga pokojnog Ivana Meštrovića, dozvolila je izradu brončanog odljeva skulpture koju su pokrila prikupljena sredstva iz Fonda.⁷⁶ *Majka u razmišljanju* postavljena je povodom 75. godišnjice osnutka Zorin doma 1968. godine.⁷⁷ Postavljena je na visokom postamentu u sjedećem položaju, koljena podignutih do razine ramena s prekriženim rukama koje se odmaraju na napetoj draperiji te predstavlja fuziju kontemplacije i majke. Karlovačka *Majka u razmišljanju* primjer je Meštrovićevog tipiziranog lika folklornoga ikonografskog predloška: majka u sjedećem meditativnom postavu, bez dramatične facijalne ekspresivnosti, ogrnuta u draperiju koja se ovija oko glave i prsnog koša stvarajući uglati okvir oko lica što je element preuzet iz ženske nošenje Dalmatinske zagore (sl. 43.).⁷⁸

⁷⁴ „Radovan Radovinović: Živimo demokraciju s figom u džepu“, u: *Aktiviraj Karlovac* <https://aktivirajkarlovac.net/2018/01/radovan-radovinovic-zivimo-demokraciju-s-figom-u-dzepu/?fbclid=IwAR0InEITsTgqpVTgbSYlqi-W8OA-yehpNjGVtITyyFI94G8Gjxtcsibkc> (pregledano 1. 3. 2021.)

⁷⁵ Informacije dobivene u Ateljeu Meštrović.

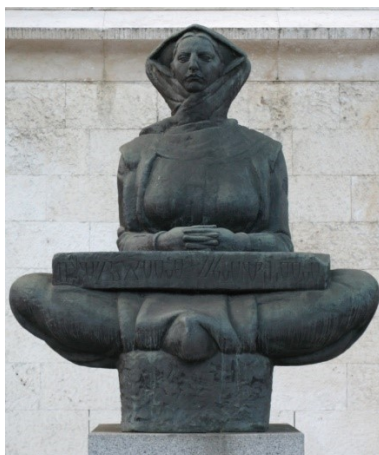
⁷⁶ „Fond 13. srpanj“, u: *Karlovački tjednik*, 10. kolovoz 1967., str. 8.

⁷⁷ Isto, str. 8.

⁷⁸ Grgo Gamulin, *Hrvatsko kiparstvo*, 1999., str. 54.

Slika 41. Ivan Meštrović, *Kontemplacija*, 1924.

Slika 42. Ivan Meštrović, *Povijest Hrvata*, 1932.

Slika 43. *Majka u razmišljanju* (detalj), 1926. (1968.)

Majka u razmišljanju u svom nazivu i formi sadrži poveznice s *Kontemplacijom* (1923.) (sl. 41.). Oba lika umotana su u debelu napetu draperiju koja uvjetuje kompaktnost mase. Bez nabiranja i detaljizacije fokus se usmjerava na statičnu formu i ekspresiju lika. *Majka u razmišljanju* je dostojanstven, snažan lik. Slično kao i *Povijest Hrvata* (1932.) (sl. 42.) ispred zgrade Sveučilišta u Zagrebu, skulptura postavljena ispred gradskog kazališta sugestivno se ograđuje od izričitog sekularnog javnog karaktera. Razlika između *Majke u razmišljanju* i *Povijesti Hrvata* jest u tome što se *Majku u razmišljanju* može nesmetano obilaziti dok je *Povijest Hrvata* postavljena uza zid stepeništa ispred zgrade Sveučilišta u Zagrebu. Prisustvo ideja o kulturi i umjetnosti prodire iz institucije u javni prostor ispred kazališta u sami krug Majke čime joj daje uzvišenu, gotovo spiritualnu notu.

Prvi koraci, često nazivani *Majka i dijete*, prvi put su predstavljani karlovačkoj publici na prvom Koranskom parku skulptura (KPS) 1967. godine kad su izazvali interes javnosti i Fonda „13 srpanj“ te su otkupljeni od umjetnika i postavljeni 1968. godine ispred Ekonomske škole u Kurelčevoj ulici. Tijekom KPS-a 1969. skulptura je nakratko vraćena u Vrbanićev perivoj zajedno s ostalim Kršinićevim skulpturama kada je izlagao na KPS-u kao jedini izlagač.⁷⁹ Djelo oštećeno u ratu restaurirano je 2018. godine kada se ponovo vratilo u Vrbanićev perivoj ispred Hotela Korana Srakovčić. Frano Kršinić jedan je od najvećih hrvatskih kipara 20. stoljeća koji je prekinuo tok tradicije tako što je svoja djela „očistio“ od secesijskog ornamentiranja i detaljiziranja prisutnog u akademskom realizmu.⁸⁰ Njegova djela karakterizira čistoća izraza, izostavljanje

⁷⁹ „Mozaik“, u: *Karlovaki tjednik*, Karlovac, 12. lipanj 1969., str. 24.

⁸⁰ Kršinić, Frano. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34237> (pregledano 4. 7. 2022.)

Slika 44. Frano Kršinić, *Prvi koraci*, izvorni postav uz hotel Srakovčić, 1958., postavljeno 1968., bronca

Slika 45. Frano Kršinić, *Prvi koraci*, 1958., bronca, oštećenja

detalja te nježnost u oblikovanju ženskih likova. Žarko Domljan opisuje Kršinićev odnos prema ženskom tijelu: „Žena i ženstvo uzdignuti su do simbola, do metafizičkog principa života u kojemu se razrješava prastara antiteza tijela i duha. (...) Nitko u modernoj skulpturi nije s toliko poštovanja obilazio oko tijela žene, nitko nije s toliko pobožnosti kao Kršinić zastajao pred njenom tajnom. (...) Volumen se ispunja iznutra i napinje, gipka tijela djevojčica, koje se tek otkrivaju svijetu, dozrijevaju u žene nabujalih, otežalih udova, smirene u sebi i kao obuzete transom nekog dubokog instinkta.“⁸¹

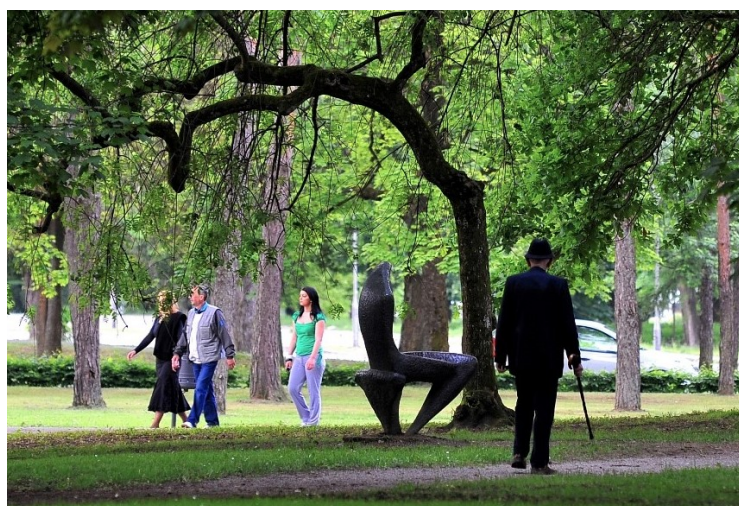

Slika 46. Frano Kršinić, *Majčina igra*, Zagreb, 1962., bronca

⁸¹ Žarko Domljan, „Obljetnica Frane Kršinića – U povodu jubilarne izložbe skulptura u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu 13.– 30.9.1968.“, u: *Život umjetnosti* 3/4 (1968.), str. 230.

Prvi koraci izrađeni su u bronci 1958. godine kao kompozicija od dva naga lika (sl. 44.). Majka je prikazana kao mladolika pognuta žena koja pažljivo za ruku vodi maleno dijete koje korača (sl. 45.). Osjećaj „držanja“ djeteta, odnosno njegove težine, Kršinić je izveo na način da je majku stavio u neobičan kontrapost – noge su skupljene u koljenima za razliku od standardnog iskoraka, ali se unatoč tome postiže ravnoteža izbacivanjem slobodne ruke u stranu kao sila koja vuče tijelo iz pognutosti. Sličnosti u oblikovanju likova, ali i kompozicije koja se bavi ravnotežom, mogu se uočiti na primjeru još jednog djela. Riječ je o skulpturi *Majčina igra* (bronca, 1962., ispred Zavoda za javno zdravstvo Mirogojska cesta, Zagreb). Razigranost proizlazi iz balansiranja likova koji povlače jedan drugog, svako na svoju stranu (sl. 46.). Zaobljeni volumeni i glatke površine naglašavaju nježnost oblika. Postavljeni na travnjaku unutar parkovnog krajobraza *Prvi koraci* stvaraju živu sliku pejzaža unutar kojeg majka šeće s djetetom. Kršinićeva majka topla i pažljiva, a dijete je nevino, uzdignute glave sa sigurnošću hoda prema naprijed, onako kako to obično malena djeca i rade – nespretno, ali i hrabro.

Skulptura *Ljubavnici* Ante Despota jedino je otkupljeno djelo koje je od postavljanja do danas još uvijek na svome prvotnom mjestu u Vrbanićevom perivoju. Djelo nikada nije bilo uklonjeno niti ukradeno, međutim nije izbjeglo momente vandalizma. Poneki grafit, potpis ili površina izgrebena ključem “krase” ovaj rijetki primjerak Despotove apstrakcije u bronci. Ante Despot nije izradio mnogo skulptura namijenjenih javnom prostoru stoga su *Ljubavnici* od iznimne važnosti u kontekstu njegovoga umjetničkog opusa.

Slika 47. Ante Despot, *Ljubavnici*, 1967., postavljeno 1969., bronca

Slika 48. Ante Despot, *Ljubavnici*, 1967., bronca

Prvi susret *Ljubavnika* i karlovačke publike bio je 1967. godine kada je djelo izloženo na Koranskom parku skulptura.⁸² Na prvom KPS-u Despot je izlagao zajedno sa svojim profesorom Franom Kršinićem u čijoj je klasi diplomirao 1948. godine.⁸³ Godine 1969. skulptura *Ljubavnici* je otkupljena i postavljena u sjenovitom dijelu Vrbanićevog perivoja između dvije pješačke staze (sl. 47.). Odabir mjesta postavljanja odgovara intimnoj tematici djela koje prikazuje par koji sjedi na klupi – može se pretpostaviti da je riječ o muškarcu (krupniji torzo) i ženi (širenje mase na području bokova). Suodnos formi likova stvara šupljinu u središtu brončane mase i pridonosi dinamizaciji cjelokupne kompozicije (sl. 48.). Unatoč apstraktnosti, motiv romantične scene ljubavnika koji sjede zagrljeni na klupi u parku može se lako iščitati upravo zbog učestalosti scene u svakodnevicu. Ante Despot bio je vrhunski medaljar i portretist, njegov realizam proizlazi iz savršenog poznavanja tehnike. Apstrahiranje bi, s druge strane, svoje izvore moglo imati u figurativnoj plastici manjeg formata koju je izrađivao u glini.⁸⁴ Značaj *Ljubavnika* leži u jedinstvenom spoju vještine oblikovanja bronce i drastičnog apstrahiranja figuralike u velikom formatu koji se u ovakvom obliku kod Ante Despota može pronaći samo u Karlovcu.

Povodom rođendana grada, Fond 13. srpanj otkupio je skulpturu *Dunja*⁸⁵ autora Koste Angelija Radovanija. Radovani izlazi iz narativa socrealizma skulpture NOB-a⁸⁶ sa svojom *Dunjom* koja je i sama simbol umjetnikovog pomaka u izrazu. Šezdesetih godina 20. stoljeća dolazi do fenomenološkog zaokreta unutar Radovanijevog opusa. Apstarhizacija figuralike nastupa u vidu ciklusa tzv. *Dunja*, ženskih aktova koje autor svodi na osnovne geometrijske oblike (sl. 49.). Glave i šake reducirane su na gomoljaste izbočine, udovi su valjkasti i stožasti izdanci, a kompaktnost putenih ženskih likova naglašena je sjajnom površinom bronce. Ovaj Radovanijev „izlet” u dekonstrukciju tijela je na tragu ideja o formi sačinjenoj od autonomnih dijelova.⁸⁷ *Dunja* je u svom izvornom postavu bila zamišljena kao kompaktna sjedeća masa ženskog tijela neproporcionalno velikih udova na drvenoj podlozi koja je uzdignuta na betonskom postamentu.⁸⁸ Ženski lik se u lascivnoj pozi, poput školjke, otvara prema promatraču. Rasterećena od ekspresije, *Dunja* nema potpune facijalne elemente: istureni piramidalni nos i zarez na površini u funkciji usta jedine su raščlambe kuglaste mase glave. Unatoč simbolizmu kojega su kritičari pripisivali

⁸² Zdravko Švegar, „Uz jednu nesvakidašnju izložbu – Park skulptura“, u *Karlovački tjednik*, 20. srpnja 1967., str. 8.

⁸³ Vinko Zlamalik, *Memorijali Ive Kerdića*, Osijek – Zagreb, 1980., str. 160.

⁸⁴ Mali format i tehnika ne dozvoljavaju previše detalja, nalikuju na neolitičke figurice. Vidi u: Vinko Zlamalik, *Memorijali*, 1980., str. 160.

⁸⁵ Karlovačka publika često koristi naziv *Dunja iz Montreala*.

⁸⁶ Do pojave *Dunje*, Kosta Angeli Radovani na karlovačkoj je sceni bio najpoznatiji kao autor spomen-bista NOB-a.

⁸⁷ Tonko Maroević, Ive Šimat Banov, *Kosta Angeli Radovani – retrospektiva 1940. – 1999.*, Zagreb: HDLU, 1999., str. 6.

⁸⁸ U svojem izvornom postavu.

Radovanijevim *Dunjama*, a koji *Dunje* uspoređuje s okruglim voćem u ruci, sam umjetnik odbacio je takvu anegdotalnostoljeća *Dunje* su oblikovno nalik na primordijalne neolitske Venere.⁸⁹ *Dunja* je postavljena u srpnju 1970. godine u Vrbanićevom perivoju u mirnom dijelu parka, između drveća. Smještanje *Dunje* u osamu pejzaža formira ikonografiju moderne *Primavere*, ona je istovremeno simbol plodnosti, fuzije prirode i umjetnosti.⁹⁰ *Dunja* je iz perivoja premještena na Mažuranićevu obalu (sl. 50.) gdje je zajedno s *Lebdećom Nimfom* neko vrijeme bila smještena dok obje nisu bile uklonjene i spremljene u Bosanski magazin gdje ih je zadesila ista sudbina. *Dunja* nikada nije vraćena, a njezin nestanak je samo još jedna u nizu tragedija karlovačke javne plastike.

Slika 49. Kosta Angeli Radovani, *Dunja*, postavljena 1970., bronca, izvorni postav

Slika 50. Kosta Angeli Radovani, *Dunja*, postavljena 1970., bronca, novi postav

Antologijsko djelo hrvatske moderne skulpture *Prizemljeno sunce* Ivana Kožarića u pokušaju spašavanja na brzinu se preselilo iz Zagreba u Karlovac u ljeto 1971. godine. Ivan Kožarić bio je jedan od najvažnijih predstavnika hrvatske moderne skulpture poznat ne samo europskoj, već i svjetskoj publici. Unatoč svojoj generacijskoj pripadnosti zrelim umjetnicima, Kožarić je kao etablirani umjetnik u pedesetim godinama života stvarao u duhu „novih umjetničkih praksi“.⁹¹ Njegov opus početkom 1970-ih obilježava korištenje „laganih“ materijala (tkanina, plastika, papir).⁹² *Prizemljeno sunce* izrađeno je 1971. godine u stakloplastici, promjera oko 2 metra, a naknadno je obojeno u zlatno. Prvi put je postavljeno u Zagrebu u sklopu 6. zagrebačkog salona

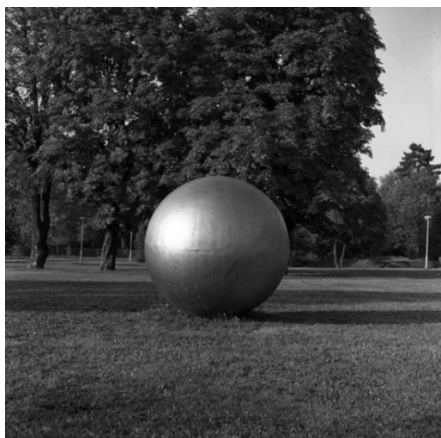
⁸⁹ Grgo Gamulin, *Hrvatsko kiparstvo*, 1999., str. 393.

⁹⁰ Isto, str. 393.

⁹¹ Vidi u: 5.1. Koranski park skulptura, 33.–36. str.

⁹² *Ivan Kožarić – Retrospektiva jedna od mogućih sto*, Muzej suvremene umjetnosti <http://www.msu.hr/dogadjanja/ivan-kozaric-retrospektiva-jedna-od-mogucih-sto/721.html> (pregledano, 5.4.2022.)

na Trgu Maršala Tita u Zagrebu između zgrade Sveučilišta u Zagrebu i Hrvatskog narodnog kazališta. Obzirom da je riječ o prometnoj i pješački neizbježnom prolazu, skulpturu je mogao uočiti svaki pješak, ali i vozač.⁹³ Djelo koje naizgled ne može smetati nikome, izazvalo je burne reakcije prolaznika koji su ga udarali, palili i polijevali kiselinom. Kožarić je svoj „društveni eksperiment“ opisao „kao da sam u mravinjak bacio neki njemu stran predmet, koji sada počinje širiti neke svoje posebne vibracije, i negativne, i pozitivne“.⁹⁴

Slika 51. Ivan Kožarić, *Prizemljeno sunce*, 1971., stakloplastika

Slika 52. Ivan Kožarić, *Prizemljeno sunce*, 1971., stakloplastika, oštećenje

Zbog *Prizemljenog sunca* je održan prosvjed, a kasnije je pokrenuta akcija uništavanja tijekom koje je ono poliveno zapaljivom tekućinom i zapaljeno. Kožarić je svoj rad na kraju morao ukloniti budući da je tadašnji Odjel komunalne inspekcije donio rješenje po kojemu se djelo tretira kao nelegalno postavljeni objekt u javnom prostoru.⁹⁵ Kožarić s *Prizemljenim suncem* odlazi u Karlovac te ga izlaže na manifestaciji *Guliver u zemlji čudesa* u sklopu KPS. Skulpturu je otkupio Grad Karlovac (ondašnja Općina Karlovac), a postavljeno je u blizini Hotela Korane (sl. 51.). U konačnici je uništeno nakon nekoliko mjeseci, a njegovi su ostaci bačeni u obližnju Koranu.⁹⁶ Replika u bronci postavljena je u Bogovićevoj ulici u Zagrebu 1994. godine. Unatoč tome što je *Prizemljeno sunce* otkupljeno, njegova replika ipak nije završila u Karlovcu čime je još jednom zaokružena priča o nepovratnom gubitku javne plastike kojoj se nije niti pokušala pronaći dostojna zamjena ili makar postavio memorijski punkt na nekadašnjem mjestu postava.

⁹³ Ivica Župan, „Sunce se ponovno prizemljilo“, u: *Život umjetnosti* 59 (1995.), str. 99.

⁹⁴ Isto, str. 101.

⁹⁵ Isto, str. 102.

⁹⁶ Informacija preuzeta iz razgovora sa Zdenkom Grgeljcem.

5.2. Koranski park skulptura

Izložbe moderne i suvremene skulpture pod nazivom Koranski park skulptura održavale su se u ljetnim mjesecima u periodu od 1967. do 1978. godine u parku Vrbanićev perivoj na lijevoj obali rijeke Korane pored Hotela Korana Srakovčić. Na izložbama su izlagali hrvatski i slovenski akademski umjetnici (1968. i 1972.) te umjetnici amateri. Temeljna organizacija izložbe bila je u rukama Kulturnog centra Zorin dom, a cilj manifestacije bio je uspostava stalnog postava. KPS trebao se održavati u periodu do trideset godina (prema prvotnim planovima) tijekom kojih bi se redovito otkupljivala umjetnička djela koja bi kasnije sačinjavala stalni postav u Vrbanićevom perivoju. Projekt je ukupno trajao jedanaest godina, a od otkupljenih skulptura dvije se nalaze u Perivoju.⁹⁷ Ova je manifestacija od iznimnog značaja zbog otvaranja dijaloga između karlovačke i zagrebačke umjetničke scene koja je 1960-ih i početkom 1970-ih obilježena djelovanjem skupina novih naraštaja umjetnika koji se okupljaju u umjetničke skupine i inicijative kao što su Mogućnosti za '71. i grupa Biafra. Koranski park skulptura unosi u karlovačku scenu novost umjetničke intervencije i netradicionalne izložbene forme.

Marijan Susovski objašnjava novu umjetničku praksu u predgovoru istoimenog kataloga izložbi: „Revolucioniranje umjetničkog djelovanja, analitičnost, upitnost, kritičnost prema stvarnosti – društvenom ponašanju, životu i životnim nazorima – posljedice su promjene u društvenim odnosima u nas, koja je umjetnika provocirala na angažman što često nije bio oportunistički ni prema konvencijama umjetnosti ni društva. Prema njihovom shvaćanju trebalo je da se promjene u društvu – političke i ekonomske – ravnomjerno reflektiraju na promjene u umjetnosti, u odnosu društva prema stvaraocu, stvaraoca prema društvu i društva prema ideji o umjetnosti.“⁹⁸

Ljiljana Kolečnik opisuje novu generaciju umjetnika koji na prvim samostalnim izložbama izlažu početkom 1960-ih kao skupinu umjetnika koja je „vrlo dobro informirana, zainteresirana za bitno drugačiji krug umjetničkih problema i nove metode rada, formirana u razdoblju javnih, kritičkih analiza jugoslavenskog društva i otvorena prema asimilaciji različitih zapadnoeuropskih popularno kulturnih obrazaca toga vremena...“⁹⁹ Upravo je ta nova generacija umjetnika donijela u Karlovac na KPS svoje radikalne ideje o tehnologiji, prezentaciji i metodologiji umjetnosti i

⁹⁷ Ivan Ott (ur.), *Karlovački*, 2008., str. 324.

⁹⁸ Marijan Susovski, „Nova umjetnička praksa 1966–1978.“, u: *Nova umjetnička praksa 1966–1978*, (ur.) Marijan Susovski, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978., str. 3.

⁹⁹ Ljiljana Kolečnik, „Konceptualna umjetnost“, 2012., str. 392.

poetičkim aspektima modernizma.¹⁰⁰ Davor Matičević opisuje ovu generaciju umjetnika kao afirmirane umjetnike, ali nezadovoljne monopolizacijom galerijskih prostora od strane starijih generacija. Ograničeni na Galeriju studentskog centra u Zagrebu počinju organizirati i uređivati ambijent oko centra, sele se u vanjski prostor te shvaćaju da svoje intervencije u prostoru i izložbe na otvorenom mogu organizirati bilogdje.¹⁰¹

Umjetničku manifestaciju-akciju *Guliver u zemlji čudesa* organizirali su Kulturni centar i Galerija Studentskog centra u Zagrebu. Glavni kustos bio je Želimir Košćević, a svoje su radove (svi s naslovom "Bez naziva") izlagali: Ivan Kožarić, Sanja Iveković, Goran Trbuljak, Dalibor Martinis, Jagoda Kaloper, Enis Midžić, Braco Dimitrijević i Petar Dabac.¹⁰² Želimir Košćević poetično je opisao manifestaciju kao „fantastičnu zemlju čudesa u kojoj se tako ugodno izvalio Gulliver i njegovi prijatelji, zoran je, konkretan i realan primjer jednog nastojanja da se umjetnost oslobodi metafizike i skolastike, zoran primjer onog svijeta u kojemu umjetnost neće biti sakrosanktna, dokučiva samo posvećenim estetama i kulturnoj javnosti, već nedjeljivi, gotovo konstitutivan čimbenik svakodnevnog života – ako želite baš – i kupanja i avantura ljetnih noći.“¹⁰³

Slika 53. Petar Dabac, Enis Midžić, Bez naziva, Guliver u zemlji čudesa, 1971., fotografija, intervencija u prostoru

U parku su bila izložena djela Ivana Kožarića (skulptura *Prizemljeno sunce*), Gorana Trbuljaka (konceptualni „statement“, tablica s natpisom „Moja skulptura je skrivena u parku“), Dalibora Martinisa (skulptura stupova *Bez naslova*) te Brace Dimitrijevića (instalacija *Sume*). U parku se također nalazio mobil Sanje Iveković, a Jagoda Kaloper obojala je pontonski most na rijeci Korani. Osim bojanja pontonskog mosta, Jagoda Kaloper izvela je i *happening* tijekom kojega je puštala

¹⁰⁰ Ljiljana Kolečnik, „Konceptualna umjetnost“, 2012., str. 393.

¹⁰¹ Davor Matičević, „Zagrebački krug“, u: *Nova umjetnička praksa 1966. – 1978.*, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978., str. 22.

¹⁰² Ivan Ott (ur.), *Karlovački*, 2008., str. 324.

¹⁰³ *Guliver u zemlji čudesa*, Želimir Košćević <https://www.avantgarde-museum.com/en/zelimir-koscevic-guliver-u-zemlji-cudesa-15-vii-15-viii-1971-croatian~no6898/> (pregledano 23.2.2022.)

glazbu na zvučnike i sjedila na obojanom mostu.¹⁰⁴ Enis Midžić i Petar Dabac bili su zaduženi za fotografski dio manifestacije, a fotografije dijelova tijela razbacali su po travnjaku parka sugerirajući na tijelo Gulivera po kojemu je manifestacija nazvana (sl. 53.).¹⁰⁵ Lokalni tisak u najavi *Gulivera u zemlji čudesa* koristi izraze poput „nesvakidašnja izložba” i „oprečno mišljenje publike”, a prilikom otvaranja izložbe senzacionalistički naslovi „zastrašivali” su čitatelje: „Da li je Koranskom parku skulptura okrnjen dosadašnji renome?”, „Likovna umjetnost ili bizarna igra mladih...?”.¹⁰⁶ Naslovi negativnih konotacija vjerojatno su katalizirani dolaskom „prognanog” Kožarićevog *Prizemljenog sunca* u Karlovac i skeptičnosti lokalnih kulturnjaka koji još nisu imali priliku susresti nove umjetničke prakse.

Slika 54. Grupa Biafra, Koranski park skulptura, 1974.

Tri godine nakon *Gulivera u zemlji čudesa* održana je izložba grupe Biafra: Ratka Petrića, Stanka Jančića, Stjepana Grčana i Mire Vuce, a kao gosti svoje su radove predstavili Đurđica Zanoški i Mate Šango (sl. 54.). Grupa umjetnika djelovala je od 1970. do 1978. godine, a jedan od članova suosnivača Stjepan Gračan opisao ju je kao grupu umjetnika koja je „sklona ekspresionističkoj deformaciji i osobnoj jakoj gesti, žestokom izričaju i provokaciji.”¹⁰⁷ Članovi Biafre zasićeni apstrakcijom i nekritičkim modernizmom, svojim djelima nastojali su zapanjiti publiku grotesknim realizmom i provokativnim pop-artom.

¹⁰⁴ Davor Matičević, „Zagrebački krug“, 1978., str. 23.

¹⁰⁵ Isto, str. 23.

¹⁰⁶ D. Neral, „Likovna umjetnost ili bizarna igra mladih...?“, u: *Karlovački tjednik*, 22. srpnja 1971., str. 20.

¹⁰⁷ Stjepan Gračan, „Razgovor: Stjepan Gračan“, u: *Vijenac* 172, Zagreb: Matica hrvatska, 2000.
<https://www.matica.hr/vijenac/172/bilo-nas-je-dvanaest-17465/> (pregledano 15.9.2022.)

Biafru nije dočekaao kritički nastrojeni tisak, nego publika. O reakcijama publike izvijestio je *Karlovački tjednik* u članku pod naslovom „Neozbiljna izivljavanja”: „Članovi grupe 'Bijafra' očekivali su da će njihovi radovi kod promatrača izazvati osjećaj neugodnosti, ali nisu očekivali da će se promatrači izivljavati nad njihovim skulpturama! (...) Odmah nakon postave izložbe u Koranskom parku, pojedinci, (...) premještali su skulpture i 'igrali' se s njima kao lutkama. Tako je u tom 'prenašanju' teško oštećena skulptura *Kolportera* autora Stanka Jančića. Gotovo sve skulpture rađene su iz poliestera i vrlo (su) osjetljive, što je mnogima i poznato, ali naši ljudi, kao da su navikli da diraju i da se 'igraju' kipićima. Gotovo svakog dana radnici Kulturnog centra Radničkog sveučilišta iz Karlovca, moraju da premještaju skulpturu *Tragač* autora Mire Vuce, jer skulptura psa nađe se i po nekoliko desetaka metara daleko od mjesta stalne postave.”¹⁰⁸

Nakon završetka svakog KPS-a skulpture su bile otpremljene na slijedeće izložbe. Iznimke su djelo *Ljubavnici* Ante Despota i *Prizemljeno sunce* Ivana Kožarića koje su otkupljene i trajno postavljene u Vrbanićevom perivoju. Skulptura *Ljubavnici* jedina je skulptura izložena na manifestaciji koja je i danas u izvornom postavu. Posljednjih godina KPS-a izlagali su lokalni umjetnici, a zbog nedostatka financijskih sredstava ljetne izložbe su prekinute. Unatoč gašenju manifestacije, pokušaji oživljavanja umjetnosti u parkovima i javnim prostorima potaknule su akcije lokalnih slikara i kipara 1980-ih i 1990-ih, a u 21. stoljeću umjetničke manifestacije u nastaju na inicijativu udruga civilnog društva te su gerilskog karaktera.

5.3. Ostale javne skulpture sedamdesetih godina 20. stoljeća

Jedna od najmonumentalnijih javnih skulptura u Karlovcu zasigurno je spomenik Vjekoslavu Karasu, najpoznatijem karlovačkom umjetniku 19. stoljeća. Spomenik je postavljen 1974. godine u Radićevoj ulici na platou na kojemu se nekada nalazio vojni magazin i kapela sv. Križa iz 18. stoljeća (sl. 55.). Skladište i kapela srušeni su nakon Drugoga svjetskog rata, a prostor platoa uređen je kao manji park.¹⁰⁹ Unatoč prijedlozima da se spomenik premjesti u novi centar između Galerije „Vjekoslav Karas“ i Gradske knjižnice, Radovani je smatrao kako je mirniji ambijent parka u Radićevoj ulici ipak bolje rješenje: „...Tu, u tihom razgovoru sa sobom, Vjekoslav Karas sretat će se sa svojim sugrađanima.”¹¹⁰ Studija spomenika u bronci visoka je 86 cm, a nalazi se u fundusu Gradskog muzeja Karlovac (sl. 56.). Usporedbom studije koja se naziva *Mali Karas* i

¹⁰⁸ „Neozbiljna izivljavanja“, u: *Karlovački tjednik*, 28. kolovoza 1974., str. 12.

¹⁰⁹ Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 166.

¹¹⁰ „Kosta Angeli Radovani – Spomenik žrtvi svog rada“, u: *Karlovački tjednik*, 3. lipnja 1971., str. 12.

podignutog spomenika uočava se redukcija detalja. Platna koja drži *Mali Karas* imaju naznačene okvire, a ilirska kapa kićanka¹¹¹ koju umjetnik nosi na glavi razvedenijeg je volumena na studiji dok se na spomeniku volumeni glave i kape stapaju u kompaktnu cjelinu.

**55. Kosta Angeli Radovani, *Vjekoslav Karas*, 1974.,
bronca**

**56. *Mali Karas*, 1970.
bronca**

Spomenik visok 2.8 metara, mase oko 1000 kilograma izrađen je u bronci, a prikazuje umjetnika nagnutog nad svojim platnima.¹¹² Jednostavna kompozicija sastavljena je od monumentalnog lika Vjekoslava Karasa koji u lijevoj ruci drži jedno, dok se desnom rukom naslanja na drugo veliko platno, a u podnožju lika nalazi se treće manje platno koje služi kao potporanj. Harmoničnost kompozicije te zamjetna tektoničnost ostvareni su slaganjem platna na platno te podupiranjem lika o velike uglate mase, a teška zvonolika draperija osnažuje sile koje Karasa povlače prema tlu. Masivnost i kompaktnost volumena stvaraju privid autonomnosti elemenata, odnosno lika Vjekoslava Karasa i njegovih platna. Kompozicija se može jasno razložiti na zasebne volumene, ali izuzevši bilo koji od njih, došlo bi do narušavanja harmonije. Upravo ta igra sila i ravnoteže lika smiono dinamizira kompoziciju. Udubljenost očiju je čest motiv Radovanijeve portretistike, ali je kod Karasa posebno naglašen zbog mistifikacije mentalnog stanja lika i njegove tragične sudbine.

Dragojla Jarnević najpoznatija je Karlovčanka rođena u nekadašnjoj Rešetarskoj ulici u blizini Banijskog mosta.¹¹³ Unutar bogatog životopisa nemoguće je izostaviti djelovanje u sklopu Ilirskog pokreta prilikom kojeg se istaknula kao najznačajnija književnica. Njezin javni i politički angažman ostao je zabilježen u djelu *Dnevnik* koje je nastalo u periodu od 1832. do 1874.

¹¹¹ Gradski muzej Karlovac <http://www.gmk.hr/Odjeli%20i%20zbirke/Galerijski%20odjel> (pregledano 17. 5. 2021.)

¹¹² „Kosta Angeli Radovani“, 3. lipnja 1971., str. 12.

¹¹³ Ista je ulica 1930. godine posvećena Dragojli.

godine, a osim uvida u život autorice donosi vjernu reprezentaciju položaja žena u 19. stoljeću.¹¹⁴ Godine 1960. Dragojli Jarnević je posvećena osnovna škola u Radićevoj ulici.¹¹⁵ Bista ilirske književnice postavljena je 1976. godine, a djelo je Alojza Starešine (sl. 57.),¹¹⁶ karlovačkog umjetnik amatera i likovnog pedagoga. Bavio se grafikom, kiparstvom i slikarstvom, a njegovim radom dominira figuralika.¹¹⁷ Strešina je povremeno izlagao s ostalim karlovačkim umjetnicima okupljenima oko Udruge likovnih autora Karlovac (ULAK) te kao samostalni umjetnik. Zapamćen je po suradnji s Nedjeljkom Fakom s kojim je dijelio atelje koji je, uz nekoliko dovršenih djela i predložaka, nastradao u požaru.¹¹⁸ Unatoč klasifikaciji Alojza Starešine kao umjetnika amatera, njegova je izvedba biste Dragojle Jarnević kvalitetna. Kao predloške, Starešina je zasigurno koristio portrete iz 19. stoljeća što se očituje u facijalnom oblikovanju i prepoznatljivoj Dragojlinoj frizuri – pletenici omotanoj oko glave. Lik književnice oblikovan je bez pretjerane ekspresivnosti i dinamiziranja, a jednostavnost izvedbe te čisti realizam donose jedan prepoznatljiv i dostojanstven portret.

Slika 57. Alojz Starešina, *Dragojla Jarnević*, 1976., bronca

Sedamdesetih godina 20. stoljeća započeo je prvi pravi angažman lokalne likovne zajednice. Godine 1973. skupina umjetnika amatera i profesionalaca okupila se u ULAK, udruge koja je organizator brojnih likovnih kolonija i izložbi, a fundus sačinjavaju sakupljena djela mnoštva hrvatskih umjetnika. Najpoznatija manifestacija u organizaciji ULAK-a je Zimska likovna kolonija (ZILIK) koja se bez prestanka održava od 1973. godine. ZILIK se od samih početaka

¹¹⁴ Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 167.

¹¹⁵ Neakadašnja dječja škola (1895).

¹¹⁶ Radovan Radovinović, *Stari*, 2010., str. 167.

¹¹⁷ Ivan Ott (ur.), *Karlovački*, 2008. str. 531.

¹¹⁸ „Skulptor se priprema“, u: *Karlovački tjednik*, 31. listopada 1974., str. 12.

održavao u Domu za djecu Vladimir Nazor, a okupio je brojne mlade, stare, afirmirane autore te umjetnike početnike. ZILIK-u je posvećena mala galerija u Radićevoj ulici gdje se povremeno održavaju izložbe, uglavnom nevezane za rad ULAK-a, već uz rad raznih udruga nezavisne kulture. Službena galerija ULAK-a nalazi se pored zgrade Gradskog kazališta Zorin dom. Aktivnosti ULAK-ovaca u kontekstu angažmana unutar javnog prostora započinju u sklopu KPS-a, a brojne javne likovne kolonije i akcije na otvorenom koristile su umjetnicima da pokažu svoje radove lokalnoj publici. Osim slikara i grafičara, zamjetnu popularnost stekli su predstavnici lokalne naive i kipari amateri: braća Zdenko i Zlatko Grgeljac, Andrija Kusanić, Josip Laslavić, Alojz Starešina, Željko Mareković i mnogi drugi.¹¹⁹

Likovne kolonije i akcije na otvorenom zajedno s izložbama ZILIK-a godinama su karlovačkoj javnosti predstavljale rad naivaca-amatera, dijelom lokalnih, a dijelom iz drugih krajeva Hrvatske. Sedamdesetih godina 20. stoljeća postavljeni su radovi dvaju lokalnih autora. Skulptura *Ljubav i žrtva* Zlatka Grgeljca postavljena je ispred Župe sv. Tri kralja na Baniji (sl. 58.). Zlatko Grgeljac rođen je u Karlovcu, a skulpturom se počeo baviti već kao tinejdžer. Zajedno s bratom Zdenkom već 1971. godine počinje izlagati na brojnim izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu.¹²⁰ Njegovo djelo karakteriziraju likovi oblikovani u drvetu, napete glatke površine, isprepletenih zaobljenih volumena. Debeli puni volumeni rijetko su raščlanjeni linearnim rezbarenjem. Nježno udubljene oči i zaobljeni nosovi na licima „bucmastih“ likova ne remete kompaktnost kompozicije. Skulptura koja prikazuje nošenje križa uklonjena je zbog oštećenja i osjetljivosti drveta.

Slika 58. Zlatko Grgeljac, *Ljubav i žrtva*, 1977., drvo

Slika 59. Josip Laslavić i skulptura *Glava žene*, bez datacije, drvo

¹¹⁹ Informacije preuzete iz razgovora sa Zdenkom Grgeljcem.

¹²⁰ Zdenko Grgeljac, *Zdenko Grgeljac: (u vjeri 1973. – 1988.): izložba skulptura povodom 25. obljetnice rada*, Karlovac: Galerija Zilik, 1999., str. 66.

Drugi rad koji je postavljen 1977. godine je djelo autora Josipa Laslavića, još jednog poznatog karlovačkog naivca. Josip Laslavić bio je djelatnik karlovačke tvornice DIP Karlovac d.d. koja se bavila preradom drveta, a u slobodno vrijeme djelovao je kao kipar-amater. Kiparstvom se bavio od 1957. godine, a bio je poznat i po izradi karlovačkih suvenira. Laslavić je u periodu od 1964. do 1966. godine boravio u Novoj Gvineji kao instruktor u drvnoj industriji što se odrazilo na njegovoj skulpturi.¹²¹ Sve do 1982. godine radi svoje poznate „maske“, djela inspirirana afričkom plemenskom skulpturom i totemima (sl. 59.).¹²² Radio je u drveću lokalnog porijekla koje karakterizira mekoća (dub, kruška, lipa, orah i kesten). Egzotično drvo nije koristio zbog podločnosti pucanju u našem podneblju. Osim drveta, radio je i kompozicije u kamenu, nešto realističnijih facijalnih fizionomija. Unatoč tome što se nikada nije izričito deklarirao kao pripadnik naive, njegova djela posjeduju određene karakteristike naivnog kiparstva ponajviše u kombinaciji s afričkim utjecajima. Moglo bi se reći kako je rad Josipa Laslavića egzotična naiva. Skulptura *Obitelj* nalazila se ispred Doma za djecu „Vladimir Nazor“, međutim, kao i Grgeljeva *Ljubav i žrtva*, uklonjena je zbog oštećenja.¹²³

6. Javna skulptura osamdesetih godina 20. stoljeća

U Novom centru Karlovca, na nekadašnjem trgu Josipa Broza Tita, na platou ispred zgrade Županijskog suda 1985. godine postavljen je *Uzlet* autora Josipa Diminića (sl. 60.). U brutalističkom pejzažu zgrade suda, na betonu Novog centra ova apstraktna kamena masa uklopila se u postmoderne ikonografije ovog dijela grada. Josip Diminić istarski je slikar i kipar. Osamdesetih godina 20. stoljeća radio je razne antropomorfne i zoomorfne apstrakcije u kamenu, staklo-plastici i drugim materijalima.¹²⁴ Često je koristio motiv ptice pa je tako jedan od primjera i karlovački *Uzlet*. Skulptura je apstrahirana masa ptice koja se gotovo ne može iščitati iz samog djela stoga ne čudi velik broj pogrešnih interpretacija i naziva u tisku, ali i od strane prolaznika. Često se na *Uzlet* gledalo kao na nekakav zaostali NOB spomenik zbog konotacija vezanih uz naziv trga koji je bio posvećen Josipu Brozu Titu. Podložen kritikama i vandalizmu, rad Josipa Diminića na kraju je morao biti premješten. Dodatan razlog premještaja bilo je uređenje i promjena naziva trga. Fasada Županijskog suda obnovila se pri čemu je izbrisan brutalistički karakter zgrade, a trg je uređen u sofisticirani plato te mu je nadjenut novi naziv Trg hrvatskih branitelja.

¹²¹ Učestala praksa u SFRJ bila je međunarodna razmjena stručnjaka i radnika sa zemljama *Trećeg svijeta*.

¹²² Ivan Ott (ur.), *Karlovački*, 2008., str. 354.

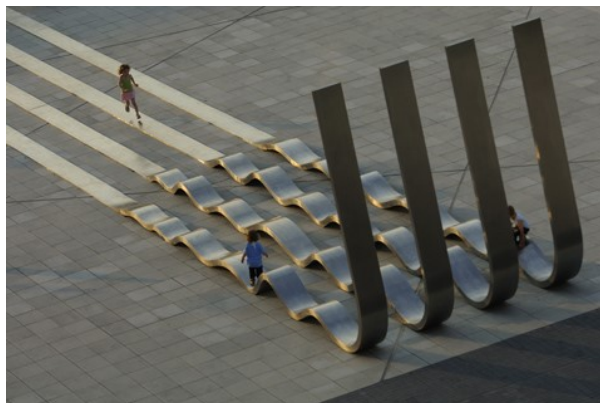
¹²³ Ne postoji reprodukcija djela *Obitelj*.

¹²⁴ Vlado Bužanić, Mladenko Šolman, *Josip Diminić*, Zagreb: HDLU, 2000., str. 74.

Na trgu je 2009. godine podignut spomenik *Četiri rijeke* Alema Korkuta (sl. 61.). *Uzlet* je premješten na livadu između Gradske knjižnice i Galerije „Vjekoslav Karas“ gdje ga, osim slučajnih prolaznika i šetača pasa, malo tko može primijetiti.

Slika 60. Josip Diminić, *Uzlet*, 1985., kamen

Slika 61. Alem Korkut, *Četiri rijeke*, 2009., inoks

Karlovački je javni prostor 1980-ih postao bogatiji za čak tri skulpture makedonskog kipara Tome Serafimovskog. Razlike u izvedbi i namjeni između sva tri djela donose uvid u opus ovog autora koji je kvantitativno velik te ga obilježava vješto prilagođavanje materiji i tematici. Serafimovski je dio svoga obrazovanja proveo na zagrebačkoj Akademiji likovnih umjetnosti stoga je njegovo stvaralaštvo dijelom vezano uz hrvatsku umjetnost i kulturnu klimu.¹²⁵ U Karlovcu se nalaze djela *Proboj* (1985., bronca), *Krava* (1985., kamen) i bista Silvija Strahimira Kranjčevića (1988., bronca). Skulptura *Proboj* nalazi se uz rijeku Koranu pored staroga drvenog koranskog mosta. Posljednji je spomenik podignut u čast poginulih boraca NOB-a u Karlovcu u 20. stoljeću. *Proboj* predstavlja iznimku plastike NOB-a koja pripada socrealizmu. Bez spomen ploče koja se nalazi uz spomenik ne bi se ni na koji način moglo iščitati da je riječ o spomeniku NOB-a. Komemorativni karakter se, doduše, može iščitati iz forme. *Proboj* je oblikovan kao sijena od bronce čiji volumen probija reducirani stojeći lik čovjeka. Šupljina unutar bronce sugerira nestanak čovjeka iz „volumena“ svijeta i simbolizira smrt mladog omladinca (sl. 62.).

¹²⁵ Ariana Kralj (ur.), *Tome Serafimovski*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Gliptoteka, 2008., str. 12.

Slika 62. Tome Serafimovski, *Proboj*, 1985., bronca

Slika 63. Tome Serafimovski, *Krava*, 1985., kamen

Slika 64. Tome Serafimovski, *Krava*, 1985., bronca

Na području izvan užeg centra grada u prigradskom naselju Gornje Mekuše, u užem krugu nekadašnje tvornice Karlovačka industrija mlijeka (KIM) nalazi se skulptura *Krava* (sl. 63.). Primjer je plastike koja se postavlja u krugovima industrijskih postrojenja kao simbol industrijske grane proizvodnje te u ovom slučaju lik krave simbolizira granu koja se bavi preradom mlijeka. Krava je dio autorovih uspješnih „izleta“ u animalistiku, a posebno se može usporediti s brončanom skulpturom krave manjih dimenzija iz iste godine (sl. 64.).¹²⁶ Na primjeru brončane figurice autor dokazuje vrsno poznavanje anatomije, dok je duh životinje sadržan u impostaciji i anegdotalnom motivu zvona oko vrata. Kamena verzija ispred tvornice KIM-a oblikovana je grubom tehnikom prilikom koje je muskulatura „izbrušena“ do razine uglatosti. Skulptura je oštećena i restaurirana te je za neke dijelove teško procijeniti u kolikoj su mjeri autorov rad. Posljednje djelo Tome Serafimovskog nastalo je oko 1989. godine, a riječ je o bisti Silvija

¹²⁶ Mogući predložak. Vidi u: Ariana Kralj (ur.), *Tome Serafimovski*, 2008., str. 97.

Strahimira Kranjčevića koja se nalazi pored Gradske knjižnice Ivana Gorana Kovačića (sl. 65.). Arturovo poznavanje tehnike bronce doprinosi kvaliteti izrade, međutim fuzija čiste portretistike i psihologizacije upotpunjuje sveopći dojam. Kranjčevićev lik je prepoznatljiv prema fizionomiji, ali njegova životnost i unutarnja borba proizlaze iz ekspresivnosti.

Slika 65. Tome Serafimovski, *Silvije Strahimir Kranjčević*, 1989., bronca

7. Devedesete godine i kraj 20. stoljeća

Početak 1990-ih na području Karlovca obilježen je ratnim razaranjima. Većina umjetnina i spomenika uklonjena je s javnih površina u podzemna spremišta, dok se arhitektonska plastika pokušala što bolje zaštititi vrećama pijeska. U periodu do prestanka opasnosti od zračnog napada 1995. godine nije bilo niti sredstava niti pretjeranog smisla postavljati nove vrijedne javne skulpture. Kako gradske površine ipak ne bi bile u potpunosti lišene umjetnosti za to su se pobrinuli lokalni umjetnici amateri, naivci iz ULAK-a. Akcijom za Opću bolnicu Karlovac 1991. godine okupili su više umjetnika koji su izradili skulpture u drvu, dok je akcija iz 1999. godine bila namijenjena postavljanju skulptura u krug zgrade Hrvatskih šuma. Sredinom 1990-ih postavljena je skulptura Zdenka Grgeljca pod nazivom *Igra* te dvije protutenkovske barikade u funkciji spomen obilježja na Domovinski rat.

Brat ranije spomenutog Zlatka Grgeljca, Zdenko Grgeljac najpoznatiji je karlovački naivac. Jedan je od osnivača ULAK-a, a kao mladi kipar-amater prisustvovao je na važnim umjetničkim manifestacijama u Karlovcu. Izlagao je u Hrvatskoj i inozemstvu (Francuska, Ukrajina, Italija, Austrija), a opus mu je prepoznatljiv po nekoliko značajki. On radi isključivo u drvu, a tvrdo drvo te za svoje radove koristi „bijelo“ drvo koje svojim izgledom podsjeća na

slonovaču (šljiva, trešnja, orah, kesten, akacija) i „crno“ drvo iz muljevite rijeke Kupe,¹²⁷ poznatije kao abonos.¹²⁸ Karakteristika Grgeljčevih radova je i njihova dimenzija – radi u manjim formatima koji su namijenjeni privatnim galerijama skulptura,¹²⁹ često gomilajući likove u horizontalnim kompozicijama. Iznimke su veliki radovi namijenjeni za javne gradske površine. Jedan od radova je skulptura *Igra* postavljen ispred OŠ Braća Seljan 1994. godine. *Igra* prikazuje roditelja koji na ramenima nosi dijete (sl. 66.).

Slika 66. Zdenko Grgeljac, *Igra*, 1994., drvo

Kompozicija je ograničena oblikom debla, ali je iz valjkaste forme Grgeljac uspio „izvući“ najbolje. Prilagođavanje formi očituje se kroz likove blago stisnute u svojem formatu, pognute impostacije te savijenih udova. Gotovo arhaični osmjesi karakteristika su svih Grgeljčevih likova pa tako i likova na ovom radu. Odnos prema drvetu jednak je kao i prema likovima. Grgeljac teži jednostavnosti. Njegova djela prepoznatljiva su po blagim urezima, finoj obradi te zaglađenoj površini bez detalja i dekoracije. Likovi su oblihi volumena, kompaktni, ponekad djeluju više kao reljefi nego kao skulpture. Ukoliko je riječ o skupini likova, „reljefnost“ se pojačava, a *horror vacui* dominira kao obilježje kompozicije. Bademaste oči, ravan nos i blagi osmijeh iz likova „izvlače“ neobičnu duhovnost i radost unatoč jednostavnosti facijalnih elemenata. Drvo kao materijal omogućuje organsko stapanje kompozicije s okolišem u kojem je postavljeno.

¹²⁷ Nikola Albaneže, Boris Vrga, *Zdenko Grgeljac – Retrospektivna izložba povodom 40 godina rada*, Karlovac: Tiskara Pečarić-Radočaj, nakladnik: Zdenko Grgeljac, 2012., str. 6.

¹²⁸ Abonos (ponekad se koristi naziv „crni hrast“) je drvo koje je dugi niz godina odležalo u koritu rijeke prilikom čega je došlo do modifikacije fizičkih i kemijskih svojstava drveta. Abonos je trajniji u odnosu na običnu hrastovinu. Vidi u: Petar Skutari, *Karlovački umjetnici 1945. –1985.*, Karlovac: Gradski muzej Karlovac, Karlovac, 1985., str. 12.

¹²⁹ Manji radovi Zdenka Grgeljca dovoljno su lagani da se mogu postaviti na zid ukoliko je riječ o reljefu.

7.1. Skulpture u krugu Opće bolnice Karlovac

U krugu Opće bolnice 1991. godine postavljeno je ukupno pet skulptura različitih autora. Skulpture su nastale povodom akcije „Likovni piknik na Korani“ u organizaciji ULAK-a na kojoj se okupilo više umjetnika koji su izradili i donirali svoja djela za Opću bolnicu Karlovac.¹³⁰ Prva skulptura djelo je Andrije Kusanića, karlovačkog umjetnika-amatera. Kusanić je uz braću Grgeljac i Josipa Laslavića često izlagao na izložbama naivaca u Hrvatskoj te inozemstvu (Njemačka, Italija, Slovenija). Bavio se kiparstvom i crtanjem, bio je dobitnik brojnih nagrada, a poznat je i kao član Udruženja naivnih umjetnika Hrvatske.¹³¹ Najčešće radi u abonosu kojeg pronalazi u rijeci Korani. Njegove skulpture karakterizira voluminoznost, monumentalnost, napetost, ali i svojevrsna mirnoća. Kusanićevi likovi ne gestikuliraju, nisu ekspresivni. Ove ukočenosti umjetnik se oslobađa u kasnijoj fazi kada njegovi likovi postaju opuštениji. Za krug bolnice izradio je djelo *U predahu* (sl. 67.) koje prikazuje čovjeka koji leži na tlu prekriženih nogu s rukama ispod glave. Ova tipična scena ležernog odmaranja u prirodi savršeno se uklopila u sjenoviti pejzaž oko bolnice. Zaobljeni veliki volumeni i blaga ekspresija djeluju opuštajuće na prolaznike od kojih će poneki potražiti mjesto za predah upravo pored ove skulpture.

Slika 67. Andrija Kusanić, *U predahu*, 1991., drvo

Slika 68. Željko Mareković, *Izdisaj*, 1991., drvo

Karlovački umjetnik Željko Mareković najpoznatiji je po brončanim vratnicama crkve Nacionalnog svetišta sv. Josipa u Karlovcu, a bavi se slikarstvom i kiparstvom u različitim tehnikama. Kompozicija *Izdisaj* (sl. 68.) sastoji se od dva lika od kojih svaki gleda u suprotnom

¹³⁰ Zdenko Grgeljac, *Zdenko Grgeljac*, 1999., str. 75.

¹³¹ Petar Skutari, *Karlovački umjetnici*, 1985., str. 12.

smjeru. Naime, riječ je o alegoriji smrti, rastanka duše od tijela. Skulptura je postavljena u perivoju između zgrade Patologije i Ravnateljstva. Obrada drveta nešto je grublja nego kod naivaca. Mareković nije zagladio površinu, već je ostavio trag svojih poteza koji gotovo nalikuju na tehniku iskucavanja bronce. Udubljene oči pojačavaju sumornost ekspresije likova. Duguljaste fizionomije više nalikuju na duhove, a ovisno o dobu dana, svaki lik postaje različito osvijetljen što sugerira izmjenu života i smrti, odnosno svjetla i sjene.

Treća skulptura u krugu bolnice djelo je Mirka Bižića, karlovačkog umjetnika-amatera. Bižić, kao i Mareković, ne spada u kategoriju naivca. Jedan je od predstavnika radničkih stvaralaca koji su u svom radu spajali industrijske materijale i umjetnostoljeća¹³² Izrađuje realistične figuralne kompozicije ili razgranate apstraktne forme iz drveta. Za krug bolnice izradio je *Eskulapa* (sl. 69.) koji se nalazi pored košarkaškog igrališta Medicinske škole. Eskulap (grčki Asklepije) je bog liječništva, a ikonografski se prikazuje uz svoj atribut – zmiju omotanu oko drvenog štapa. Bižić je dekonstruirao mit o božanstvu pretvorivši ga u deblo iz kojeg izvire lice ispod kojeg se omotava zmija. Unatoč predlošku iz rimske mitologije, Bižićev *Eskulap* više je nalik nekakvom slavenskom ili nordijskom božanstvu. Autor je u oblikovanju koristio kombinaciju grube tehnike za deblo, brušenja žljebova za tijelo zmije te finu tehniku i realizam za oblikovanje lica. Ovim djelom Bižić unosi mitologiju i fantastiku u pejzaž oko kompleksa bolnice i škole ističući se iz skupine naivaca i „sumornog“ Marekovića.

**Slika 69. Mirko Bižić,
Eskulap, 1991., drvo
(lijevo)**

**Slika 70. Josip Laslavić,
Majka i dijete, 1991.,
drvo (desno)**

¹³² Umjetnici-radnici ili radnički stvaraoci naziv je za karlovačke industrijske radnike koji paralelno djeluju kao umjetnici amateri. Vidi u: „Četiri pitanja za četvoricu radnika“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 10. lipnja 1971., str. 12.

Ispred odjela ginekologije smjestila se kompozicija *Majka i dijete* Josipa Laslavića (sl. 70.). *Majka i dijete* izvedeni su kao dva valjkasta lika zaobljenih vrhova bez ikakvih naznaka fizionomije iz čijih volumena izvire lica majke i djeteta. Riječ je o tipičnim Laslavićevim „maskama“ koje su nastale pod utjecajem afričke plemenske umjetnosti. Unatoč nazivima „majka“ i „dijete“ likovi nalikuju starijim ženama čija se prisnost očituje kroz organsku spojenost debla. Unatoč „starosti“ razlučivanje lika majke od lika djeteta moguće je zbog različitih visina likova. Iako, oduzevši premisu kako je dijete nužno dijete u kontekstu životne dobi, djelo se može interpretirati i kao stara majka i staro dijete koje je zbog vitalnosti više od pogrbljene majke. Dvosmislena interpretacija svakako je živopisna u kontekstu postava ispred odjela ginekologije gdje se često susreće više generacija obitelji.

Posljednje djelo u krugu bolnice je *Igra* Zdenka Grgeljca (sl. 71.). Valjkasta kompozicija od više likova postavljena je u perivoju između odjela pulmologije i psihijatrije. U sjenovitom kutu perivoja nalazi se drvena skulptura skupine likova koji stoje u krugu okrenuti prema van. Izmjena malih i velikih likova zagrljenih u „kolu“ ispunjava površinu debla u Grgeljčevj *horror-vacui* maniri. Prepoznatljive bademaste oči, duguljasti nosovi i arhaični osmjesi Grgeljčev su zaštitni znak. Suptilna duhovnost i razigranost likova u sjeni drveća stvara privid pastorale te razbija sterilni pejzaž bolnice.

Slika 71. Zdenko Grgeljac, *Igra*, 1991., drvo

7.2. Spomen-obilježja Domovinskog rata

Godine 1991. grad Karlovac nalazi se na prvoj crti obrane Republike Hrvatske kada kao strateška točka stradava u napadima Jugoslavenske narodne armije i srpskih rezervista. Najteža godina za grad bila je upravo 1991. kada su napadi na okolna mjesta (Lasinja, Topusko, Slunjska

Brda)¹³³ nagovijestili skori prodor neprijateljske vojske do bliže okolice grada. Opći napad na grad Karlovac dogodio se 4. listopada 1991. godine. Najteže je pogođeno prigradsko naselje Turanj koje je devastirano u tolikoj mjeri da se često naziva i „mali Vukovar“. Napad je trajao tri dana, a na grad Karlovac i okolicu je palo oko 3000 granata.¹³⁴ Dio bitke za Karlovac, tijekom općeg napada, vodio se i u samom centru grada u kojemu su se nalazile vojarne JNA. Centar grada i danas nije do kraja obnovljen, a oštećenja se vide i na stambenim zgradama u novom centru grada. Proglašenje prestanka opće opasnosti signalizirano je 7. kolovoza 1995. godine. Veliku ulogu u obrani grada Karlovca imala je 110. Brigada Zbora narodne garde Hrvatske vojske koja je osnovana u Karlovcu 28. lipnja 1991. godine. Brigadi je 1995. godine u spomen podignuta spomen-kocka na istoimenom trgu (sl. 72.). Iste godine u središtu grada postavlja se i protutenkovska barijera u spomen na stradanje Turnja u periodu od 1991. do 1995. godine. Ova barijera prenamijenjena je u javnu spomeničku plastiku, a nalazi se na platou ispred Zorin doma, na mjestu na kojemu je nekada stajala bista Ive Lole Ribara. Iako ova spomen-obilježja nemaju umjetničko porijeklo, njihova namjena i spomenički karakter neizostavni su dio kulturnog krajolika grada Karlovca s kraja 20. stoljeća (sl. 73.).

Slika 72. Spomen-kocka 110. brigade Zbora narodne garde Hrvatske vojske, 1995., beton i mramor

Slika 73. Protutenkovska barikada s Turnja, 1995., beton

7.3. Skulpture u krugu zgrade Hrvatskih šuma

Smještena u arboretumu između rijeke Korane i karlovačke Zvijezde, zgrada Hrvatskih šuma, na samom kraju 20. stoljeća, postala je posljednja lokacija na kojoj su naivci izložili svoja djela. Skulpture su danas u lošem stanju, a od njih šest, jedna je ukradena. Napuknute tamne skulpture prepuštene su sudbini propadanja iako su već obnavljane. Izložene su atmosferilijima te

¹³³ Milan Maleš, „Kronologija zbivanja na karlovačko-kordunskom bojištu u Domovinskom ratu“, u: *Svjetlo*, Karlovac, 2009. (3/4), str. 147.

¹³⁴ Isto, str. 148.

velikim količinama vlage koja se periodički javlja zbog poplavljanja obližnjeg arboretuma. Osim prirodnih utjecaja, skulpture su izložene i ljudskom faktoru. Prolaznici su često znali rušiti drvene kipove, a djelo Andrije Kusanića ukradeno je sa svojeg postolja koje i danas leži prazno (sl. 74.). Skulpture izrađene za krug zgrade Hrvatskih šuma također su nastale povodom jedne od akcija ULAK-a 1999. Tom prigodom umjetnici su restaurirali, prepravljali ili iznova radili na nekoj od svojih starijih skulptura koje su kasnije donirali. Od šest autora, četiri su već poznata karlovačka naivca: Josip Laslavić, braća Zdenko i Zlatko Grgeljac te Andija Kusanić. Laslavić je izradio kompoziciju u drvetu u svojoj egzotično-naivnoj maniri (sl. 75.). Motiv afričkih maski zadržan je u portretistici, ali za razliku od *Majke i djeteta* u krugu bolnice, kompozicija u drvetu daje određene naznake fizionomije, a posebno ugodno iznenađenje su detalji grožđa izrezbareni na deblu. Laslavić oblikuje kompoziciju iz srži debla u kojoj oblikuje zagrljene likove muškarca i žene koji se omataju vanjskom ovojnicom debla. Ovaj moment zatvaranja likova u deblo organski spaja materijal, odnosno stablo i lik čovjeka u jednu cjelinu, što tematski odgovara karakteru lokacije.

Slika 74. Postolje skulpture Andrije Kusanića

Slika 75. Josip Laslavić, *Bez naziva*, 1999.,
drvo

Djelo Zlatka Grgeljca u posebno je lošem stanju zbog prošupljenja nastalih pucanjem, međutim kontura figura još uvijek daje iščitati pognuti voluminozni lik (sl. 77.). Stojeća figura predstavlja lik skupljenih ruku ispred torza. Zapuštena je i skulptura Zdenka Grgeljca. Njegova kompozicija *Obitelj* prikazuje majku oca i dvoje djece u tipičnoj Grgeljčevoj maniri, a zbog oštećenja površine, nestala su lica likova i linearni urezi na mjestima (sl. 76.). Samouki kipar, Dragutin Drago Belina izradio je kompoziciju u drvetu koja prikazuje skupinu isprepletenih likova ljudi i životinje. Riječ je o sceni iz seoskog života – svinjokolji (sl.78.). Više likova pridržava

svinju koja se otima dok ju vode na klanje. Unatoč ograničenjima debla, umjetnik je vješto rasporedio likove tako da svaki pridržava životinju sa svih strana. Ovo je ujedno najdetaljniji i najočuvaniji rad u krugu zgrade Hrvatskih šuma koji svojom kvalitetom i tehnikom predstavlja hrvatsku naivu (sl. 79.).¹³⁵

Slika 76. Zdenko Grgelj, *Obitelj*, 1999.,
drvo

Slika 77. Zlatko Grgelj, *Bez naziva*, 1999.,
drvo

Slika 78. Dragutin Belina, *Bez naziva*, 1999.,
drvo

Slika 79. Dragutin Belina, *Bez naziva (detalj)* 1999.,
drvo,

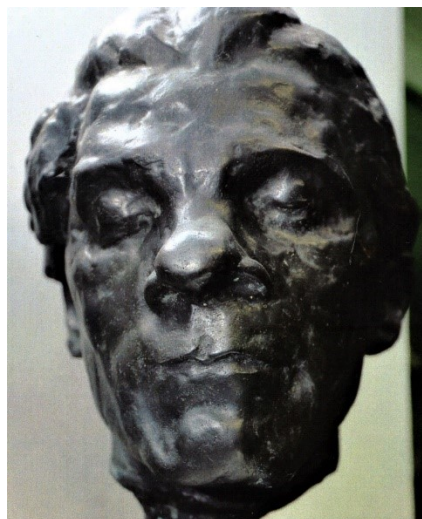
¹³⁵ Posljednje sačuvano djelo nalazi se u prostorijama zgrade Hrvatskih šuma, a djelo je autora Branka Kneževića pod nazivom *Muškarac s brkovima*. Ovaj manje poznati kipar-amater izradio je lik starca koji drži svijeću u rukama, a na leđima nosi drvenu ploču. Moguće je kako je ikonografski vezan uz folklor, međutim nisu poznati pravi opis i naziv djela.

7.4. Biste u krugu Gradske knjižnice „Ivan Goran Kovačić“

Posljednje dvije biste postavljene u 20. stoljeću zaokružuju cjelinu umjetničkog stvaralaštva i kulturne politike Karlovca devedesetih godina. Riječ je o bisti Ivana Gorana Kovačića Vojina Bakića te bisti Ljudevita Jonkea Ivice Vukušića. O Ivici (Ivanu) Vukušiću ne postoji mnogo izvora. Brončano poprsje postavljeno 1997. godine prikazuje lik Ljudevita Jonkea, Karlovčana i lingvista.¹³⁶ Portret je tehnički kvalitetan i psihološki uvjerljiv.

Slika 80. Ivica Vukušić, *Ljudevit Jonke*, 1997., bronca

Slika 81. Vojin Bakić, *Ivan Goran Kovačić*, novi odljev biste iz 1946., bronca

Bista Ivana Gorana Kovačića Vojina Bakića završila je tragično 2004. godine kada je ukradena i razbijena.¹³⁷ Prvi odljev je u krugu Gradske knjižnice postavljen devedesetih godina 20. stoljeća, a original potječe iz 1946. godine. Vojin Bakić izradio je više bista s likom Ivana Gorana Kovačića te je riječ o varijacijama na temu tragično preminulog. Nataša Ivančević ističe kako je Vojin Bakić, vidjevši fotografiju stradalog pjesnika u tisku, „u temi Gorana prepoznao sličnu tragičnu sudbinu svoje braće, pogibiju mladih revolucionara koji hrabro žrtvuju svoj život u borbi protiv okupatora.“¹³⁸ Prva bista izrađena 1946. poslužila je kao matrica za više odljeva uključujući i karlovački. Nakon uništenja biste, obzirom da je umjetnik preminuo 1992. godine, uprava Gradske knjižnice uspjela je od nasljednika Vojina Bakića dobiti dozvolu za izradu novog odljeva, a nova bista čuva se unutar knjižnice iz sigurnosnih razloga.

¹³⁶ Ivan Ott (ur.), *Karlovački*, 2008., str. 243.

¹³⁷ Igor Salopek, „Umjetnina razbijena, počinitelj uhićen“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 22. srpnja 2004., str. 2.

¹³⁸ Nataša Ivančević, *Svjetlonoša i bik. Vojin Bakić: Svjetlonosne forme.*, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2013., str. 35.

8. Odnos grada prema umjetnosti u javnom prostoru

Posljednje poglavlje ovog rada posvećeno je analizi odnosa publike, građana i građanki grada Karlovca te njegove vlasti i kulturnih institucija, prema umjetnosti u javnom prostoru. Počevši od građana i građanki Karlovca, važno je napomenuti kako umjetnost u javnom prostoru itekako nailazi na snažna mišljenja obzirom da je riječ o njihovom javnom prostoru. Iskazivanje kritika o tome što se unosi u javni prostor prisutno je od vremena kada se počinju postavljati prvi spomenici NOB-a. Građani/ke nisu bili konzultirani u vezi svakog spomenika, već samo u vezi onog najvećeg – *Spomenika palim borcima*. Najburnije reakcije vezane su uz izložbene eksponate KPS-a i otkupljeno Kožarićevo *Prizemljeno sunce*.¹³⁹ Sudeći prema dosadašnjim zapažanjima, momenti vandalizma su rijetki, a iznimka je zid *Spomenika palim borcima* koji je često grafitiran. Unatoč komemoracijama koje se održavaju povodom Dana antifašističke borbe, spomenik je poznatiji kao mjesto subkulture mladih, pobune u novom obliku, ne one antifašističke, već one generacijske. Skulpture u javnom prostoru posebno su ranjive kada je riječ o vanjskim utjecajima, a ljudski faktor u vidu vandalizma je često neizbježna pojava. Najčešći izljevi vandalizma znaju se pojaviti na Radovanijevom *Vjekoslavu Karasu* i *Ljubavnicima Ante Despota*, dok je sa svog postameta prevrnuta Meštrovićeva *Majka u razmišljanju*.

Slika 74. Prevrnuta skulptura *Majka u razmišljanju* Ivana Meštrovića

Poseban oblik vandalizma već je spomenut u prijašnjim poglavljima, a riječ je o kipocidu 1990-ih. Praksa koja je karakteristična za velik dio Hrvatske,¹⁴⁰ a riječ je o sustavnom uništavanju spomenika NOB-a. U Karlovcu je miniran *Spomenik palim borcima*, porušene su biste u Parku narodnih heroja, a ostale spomen-biste na području grada su uklonjene ili uništene na mjestu.

¹³⁹ Tvrdnja se odnosi na premještanje eksponata grupe Biafra na KPS-u 1974. i uništavanje Kožarićevog *Prizemljenog Sunca*.

¹⁴⁰ U dijelovima Hrvatske spomenici NOB-a ostali su sačuvani, npr. u Puli. Kolektivno sjećanje jedan je od glavnih razloga očuvanja spomenika. Percepcija NOB-a vezana je uz oslobođanje na području Istre i Kvarnera, dok je na području Karlovca spomenička baština NOB-a simbol okupacije i traume.

Devastacija spomenika NOB-a 1991. godine simbolički je čin rušenja jednog režima i uklanjanja obilježja opresije u vrijeme ratnih previranja na području Korduna i općine Karlovac. Uklonjena djela nikad nisu vraćena u javni prostor unatoč tome što je većina njih bila sačuvana tijekom ratnih godina. Razlog tomu leži u traumi koja je ušla u kolektivno sjećanje grada. Iznimke su biste ličnosti kao što je Većeslav Holjevac koji je svojim radom izrazio domoljublje prema Hrvatskoj stoga je njegova bista ipak vraćena na svoje mjesto.¹⁴¹ Uništiti baštinu prema Marku Sjekavici znači „pokušati modificirati, falsificirati, osakatiti, odstraniti i (...) ubiti identitet određene društvene grupe kojoj ona pripada“.¹⁴² Bista Većeslava Holjevca je primjer selekcije identiteta: odabran je onaj identitet koji je ideološki odgovarao novom kolektivnom sjećanju, u ovom slučaju, onaj protu-režimski.

Čuvanje umjetnina, njihovo skladištenje i dokumentiranje zadaća je kulturnih institucija. Gradski muzej Karlovac, u svojim skladištima čuvao je brojne skulpture. Biste iz Parka narodnih heroja i gradske okolice čuvale su se u jednoj od derutnih oružana u staroj gradskoj jezgri. Velik dio je ukraden. Skulpture sa *Spomenika palim borcima* čuvale su se u otvorenom skladištu u gradskoj četvrti Ilovac odakle su otuđene. *Lebdeća Nimfa* Branka Vlahovića i *Dunja Koste Angeli* Radovanija skladištene su u *Bosanskom magazinu*, također su ukradene. Obrazac nepravilnog skladištenja i krađa, ne samo spomenika NOB-a, već i drugih umjetnina propusti su uprave Gradskog muzeja Karlovac, ali i gradskog Odsjeka za kulturu i kulturnu baštinu, a većinski su uvjetovani nedostatkom financijskih sredstava i postratnim oporavkom koji se usmjerio na obnovu infrastrukture.

Za održavanje javnih gradskih skulptura zadužena je gradska tvrtka Zelenilo. Prema Andriji Borovičeku, koji je odlučio dokumentirati i fotografirati većinu javne skulpture na području Karlovca, svega se tri skulpture, od toga jedna iz 20. stoljeća (*Spomenik Radoslavu Lopašiću*), štite tijekom zimskih mjeseci, a *Igra* ispred OŠ Braće Seljan Zdenka Grgeljca se svake godine premazuje bojom kako bi se zaštitila od propadanja. Ostale skulpture prepuštene su djelovanju atmosferilija i propadanju.¹⁴³ Neke skulpture u krugu bolnice i zgrade Hrvatskih šuma u toliko su lošem stanju da je kod nekih teško raspoznati figuraciju¹⁴⁴ što ne čudi obzirom da je riječ o drvenim skulpturama. Na popisu gradske tvrtke Zelenilo stoji podatak da su te umjetnine

¹⁴¹ Većeslav Holjevac bio je pristaša Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika.

¹⁴² Marko Sjekavica, „Sustavno uništavanje baštine – Prema pojmu kulturocida/heritocida“, u: *Informatica Muesologica* 43 (2012.), str. 59.

¹⁴³ Andrija Borovčec, *Karlovačka antifotomonografija*, 2012., str. 9.

¹⁴⁴ Fotografije korištene u radu su iz 2016. godine upravo iz razloga što su skulpture u tom vremenu bile u boljem stanju.

njihovoj „skrbi“.¹⁴⁵ Pitanje službene evidencije javnih skulptura nije posve razjašnjeno. Gradski muzej Karlovca navodi popis iz Karlovačkog leksikona kao „službeni popis“ unatoč tomu što ni taj popis nije sasvim točan. Iz Odsjeka za kulturu i kulturnu baštinu Grada Karlovca navode popis „Zelenila“ kao službeni zato što sadrži samo djela koja su i dalje postavljena te se ažurira u slučaju postavljanja novih skulptura.

Primjer odnosa prema baštini su i recentne polemike oko javnih spomenika. U ranijim poglavljima bilo je riječi o kritikama Kožarićevog *Prizemljenog Sunca* koje, kao ni ostatak izložbe *Guliver u zemlji čudesa*, nije oduševilo kulturne i umjetničke kritičare u lokalnim novinama. Isto djelo kasnije je postalo predmetom rasprava – *Prizemljenom suncu* je mjesto u Karlovcu obzirom da je otkupljeno od strane Grada Karlovca. Međutim, djelo nikada nije vraćeno na svoje mjesto uz obalu Korane. Po pitanju većine ostalih javnih skulptura situacija je slična: ukradene umjetnine se ne vraćaju u javni prostor. Iznimka pravilu je *Spomenik palim borcima* oko kojega se vodi najviše polemiziranja. Otuđene skulpture nemoguće je rekonstruirati iz već ranije spomenutih razloga te spomenik kao takav ne postoji. Arhitektonski okvir i danas je predmetom žustrih rasprava. Postoje dvije struje mnijenja o sudbini spomenika, a obje su usko vezane uz plan oporavka Zvijezde i njezinog urbanističkog plana.¹⁴⁶ Pristaše prve struje smatraju kako bedeme karlovačke Zvijezde treba otkriti kako bi se stara gradska jezgra mogla prezentirati u svojoj formi utvrde. Isti zagovaraju uklanjanje zida koji remeti vizuru gradskih zidina te predlažu potpuno rušenje ili premještanje na gradsko groblje Jamadol. Druga struja zagovara zadržavanje forme gradskih zidina onakvih kakve su sada – većinski skrivene te smatraju kako je zid dio povijesti i spomeničke baštine koju bi valjalo sačuvati kao dokaz jednog povijesnog perioda. U kontekstu oporavka Zvijezde i povijesne baštine ovo će pitanje *Spomenika palim borcima* još dugo ostati neodgovoreno. Nedostatak javne rasprave po pitanju spomeničke baštine naknadno doprinosi *statusu quo Spomenika palim borcima*, ali i brojnih drugih javnih skulptura.

¹⁴⁵ Plan održavanja spomenika, Zelenilo <http://zelenilo.hr/wp-content/uploads/2016/01/Plan-odr%C5%BEavanja-spomenika-2016.-god1.pdf> (pregledano 20. 11. 2020.)

¹⁴⁶ KA-Matrix https://issuu.com/ka-matrix/docs/zvijezda_web (pregledano 23. 5. 2021.)

9. Zaključak

Unatoč skromnosti javne plastike u prvoj polovici 20. stoljeća koja je bila uvjetovana periodima dvaju svjetskih ratova, druga polovica donosi nezapamćenu produkciju na području grada Karlovca. Spomenici NOB-a oblikovali su javne gradske površine u memorijalne punktove, a hiperprodukcija spomenika od grada je načinila galeriju djela socrealizma. Golemi korpus djela većinski je uništen 1991. godine kada svi spomenici NOB-a na području grada postaju neželjena baština i trag kolektivnog identiteta Jugoslavije. Paralelno sa socrealizmom u javni prostor grada ulazi socmodernizam, a utjecaj zagrebačke umjetničke scene 1960-ih očitovao se u djelovanju Fonda „13. srpanj“ i manifestacije KPS. Manifestacija KPS donosi u Karlovac nove umjetničke prakse nastale u žaru gibanja 1968. godine i dolaska mladih generacija radikalnih umjetnika na scenu. Međutim, djela tih umjetnika ponekad nisu bila dobrodošla u javnom prostoru zbog nerazumijevanja novih umjetničkih praksi od strane građana i kritičara.

Do sredine 1970-ih godina kulturno-umjetnička scena u Karlovcu doživljava svoj vrhunac nakon čega slijedi stagnacija. Nedostatak sredstava, ali i interesa za ugošćavanje umjetnika i kupovinu nove javne plastike iskorištavaju lokalni umjetnici koji se okupljaju krajem 1970-ih u formi ULAK-a i ZILIK-a. Organiziraju umjetničke kolonije u javnom prostoru i izrađuju javne skulpture od jeftinijeg materijala, odnosno drveta koje kao porozan materijal danas jedva zadržava svoju originalnu formu. Devedesete godine 20. stoljeća obilježene ratom omogućile su lokalnim umjetnicima amaterima da samoinicijativno organiziraju umjetničke akcije te izrađuju skulpture kako javni prostor grada niti tijekom ratnih godina ne bi ostao umjetnički zakinut.

Problematika velikog dijela javne skulpture 20. stoljeća u Karlovcu leži u sustavnom premještanju, uklanjanju i devastiranju baštine. Izvorni postavi nekih djela uvjetovali su njihov izgled i orijentaciju koja se gubi premještanjem na drugu lokaciju, kao što je u slučaju *Spomenika Radoslavu Lopašiću* Ivana Rendića i *Uzleta* Josipa Diminića. Selektivno uklanjanje spomenika NOB-a također je problematično, utoliko više zato što su pojedina djela ostavljena na izvornim lokacijama zbog ideoloških razloga, a druga su uklonjena ili čak ukradena i devastirana. Polovično ostavljanje spomenika devastiranim ne samo da uništava njihov smisao već stvara neprijateljsku atmosferu prema umjetnosti u javnom prostoru. Park narodnih heroja nema smisao ukoliko je izložena samo bista Većeslava Holjevca, kao i arhitektonski okvir *Spomenika palim borcima* koji nema svoje brončane figure. Propusti u skladištenju i zaštiti umjetnina uzrokovali su nestanak važnih djela kao što su *Lebdeća Nimfa*, *Dunja* i *Prizemljeno sunce*. Nepravilno čuvanje građe nikada nije u potpunosti razjašnjeno, a izbrisani tragovi socrealizma, novih umjetničkih praksi i

na kraju evolucije umjetnosti 20. stoljeća ostavljaju karlovačku javnu skulpturu bez jasnog konteksta i smisla.

Od 2000. godine do danas na području Karlovca postavljeno je sedam novih javnih skulptura *Kuna u skoku* (2001.) Šime Vidulina, *Papa Ivan Pavao II* (2003.) Mladena Ivekovića, *Leptir – spomenik donatorima razminiravanja Karlovca* (2006.) Daniela Butale, *Spomenik žabi* (post. 2008.) Stjepana Gračana, *Četiri rijeke* (2009.) Alema Korkuta, *Spomenik darivateljima krvi* (2012.) Ivana Ivoša i *Vojnik s pismom – spomenik na poginule pripadnike 96. Karlovačke pješačke pukovnije u I. svjetskom ratu* (2016.) Davorina Marušića. Narativ o javnoj skulpturi nastavlja se u pozitivnom duhu suvremenih skulptorskih rješenja i dizajna.

10. Prilozi

Prilog 1.

Popis svih spomen-bisti u Parku narodnih heroja izrađenih u periodu od 1959. do 1979. godine. Tablica sadrži imena autora, nazive bisti te današnje stanje skulptura.

	Autor	Naziv	Stanje
1	Kosta Angeli Radovani	<i>Ivo Lola Ribar</i>	Uklonjeno
2	Kosta Angeli Radovani	<i>Mile Mraović Simić</i>	Uklonjeno
3	Belizar Bahorić	<i>Josip Kraš</i>	Uklonjeno
4	Stevan Luketić	<i>Ivo Marinković</i>	Uklonjeno
5	Stanislav Mikšić	<i>Miloš Kljaić</i>	Uklonjeno
6	Stanislav Mikšić	<i>Božidar Dakić</i>	Uklonjeno
7	Stanislav Mikšić	<i>Milisav Dakić</i>	Uklonjeno
8	Stanislav Mikšić	<i>Nada Dimić</i>	Uklonjeno
9	Stanislav Mikšić	<i>Marijan Čavić</i>	Uklonjeno
10	Stanislav Mikšić	<i>Rade Janjanin</i>	Uklonjeno
11	Želimir Janeš	<i>Većeslav Holjevac</i>	Izloženo
12	Želimir Janeš	<i>Mijo Benić</i>	Uklonjeno
13	Ksenija Kantoci	<i>Vjekoslav Klobučar-Čort</i>	Uklonjeno
14	Vjekoslav Poljan	<i>Nikola Kukić</i>	Uklonjeno
15	Nepoznati autor	<i>Mirko Poštić</i>	Uklonjeno
16	Nepoznati autor	<i>Robert Domani</i>	Uklonjeno
17	Nepoznati autor	<i>Ivanka Trohar</i>	Uklonjeno
18	Nepoznati autor	<i>Stjepan Milašinčić-Šiljo</i>	Uklonjeno

Prilog 2.

Popis svih spomen-bisti u užem krugu grada Karlovca izrađenih u periodu od 1959. do 1979. godine. Tablica sadrži nazive autora, nazive spomen-bisti, odgovarajuće lokacije na kojima su bile postavljene te današnje stanje skulptura.

	Autor	Naziv	Lokacija	Stanje
1	Stanisav Mišić	<i>Mate Mejašić</i>	ispred Hrvatskog doma	Uklonjeno
2	Kosta Angeli Radovani	<i>Ivo Lola Ribar</i>	ispred Zorin doma	Uklonjeno
3	Kosta Angeli Radovani	<i>dr. Ivan Ribar</i>	ispred Gimnazije	Izloženo
4	Ivan Pavičić	<i>Dragomir Drakulić Puba</i>	ispred Opće bolnice	Uklonjeno
5	Ante Despot	<i>Herta Turza</i>	ispred OŠ Banija	Uklonjeno
6	Vjekoslav Poljan	<i>Josip Benić</i>	ispred tvornice ŽE-ČE	Uklonjeno
7	Franjo Vlahović	<i>Raša Stanislavljević</i>	ispred OŠ Dragojla Jarnević	Uklonjeno
8	Stanisav Mišić	<i>Ivica Gojak</i>	ispred OŠ Turanj	Uklonjeno
9	Stanisav Mišić	<i>Ivo Lola Ribar</i>	ispred tvornice <i>Lola Ribar</i>	Izloženo

Prilog 3.

Tablica predstavlja konačni popis javne skulpture u Karlovcu u 20. stoljeću.

Autor	Naziv djela	Datacija	Materijali izrade	Lokacija	Stanje
Ivan Rendić	<i>Radoslav Lopašić</i>	1901.	Kamen i staklo	Šetalište dr. Franje Tuđmana 10	Izloženo, nova lokacija
Stjepan Marijanović	<i>Spomenik borcima iz Prvoga svjetskog rata „Glorijeta“</i>	1917./1998.	Bronca, original u drvu	Ul. Augusta Cesarca 6	Izloženo
Vanja Radauš	<i>Spomenik palim borcima i žrtvama fašizma</i>	1955.	Kamen i bronca	Ul. Augusta Cesarca 11	Sačuvan arhitektonski okvir, skulpture uklonjene i ukradene
Kosta Angeli Radovani	<i>Ivo Lola Ribar</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Kosta Angeli Radovani	<i>Mile Mraović Simić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Belizar Bahorić	<i>Josip Kraš</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stevan Luketić	<i>Ivo Marinković</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stanislav Mikšić	<i>Miloš Kljaić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stanislav Mikšić	<i>Božidar Dakić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stanislav Mikšić	<i>Milisav Dakić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stanislav Mikšić	<i>Nada Dimić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stanislav Mikšić	<i>Marijan Čavić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stanislav Mikšić	<i>Rade Janjanin</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Želimir Janeš	<i>Većeslav Holjevac</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Izloženo
Želimir Janeš	<i>Mijo Benić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Ksenija Kantoci	<i>Vjekoslav Klobučar-Čort</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Vjekoslav Poljan	<i>Nikola Kukić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Nepoznati autor	<i>Mirko Poštić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Nepoznati autor	<i>Robert Domani</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno

Nepoznati autor	<i>Ivanka Trohar</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Nepoznati autor	<i>Stjepan Milašinčić-Šiljo</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Kralja Tomislava	Uklonjeno
Stanisav Mikšić	<i>Mate Mejašić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Frana Kurelca 4	Uklonjeno
Kosta Angeli Radovani	<i>Ivo Lola Ribar</i>	1959. – 1979.	Bronca	Domobranska ul. 1	Uklonjeno
Kosta Angeli Radovani	<i>dr. Ivan Ribar</i>	1959. – 1979.	Bronca	Rakovac ul. 4	Izloženo
Ivan Pavičić	<i>Dragomir Drakulić Puba</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Andrije Štampara 3	Uklonjeno
Ante Despot	<i>Herta Turza</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Gaje Petrovića 5	Uklonjeno
Vjekoslav Poljan	<i>Josip Benić</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Grge Tuškana	Uklonjeno
Franjo Vlahović	<i>Raša Stanislavljević</i>	1959. – 1979.	Bronca	Ul. Stjepana Radića 31	Uklonjeno
Stanisav Mikšić	<i>Ivica Gojak</i>	1959. – 1979.	Bronca	Turanj 18	Uklonjeno
Branko Vlahović	<i>Lebdeća Nimfa</i>	1963.	Bronca	Koransko šetalište 6	Uklonjeno, ukradeno, vraćeni dijelovi
Ivan Meštrović	<i>Majka u razmišljanju</i>	1926., odljev 1968.	Bronca	Domobranska ul. 1	Izloženo
Frano Kršinić	<i>Prvi Koraci</i>	1958., postavljeno 1969.	Bronca	Perivoj Josipa Vrbanića 8	Izloženo
Ante Despot	<i>Ljubavnici</i>	1967.	Bronca	Perivoj Josipa Vrbanića	Izloženo
Kosta Angeli Radovani	<i>Dunja</i>	Postavljena 1970.	Bronca	Perivoj Josipa Vrbanića/Obala Ivana Mažuranića	Uklonjeno, ukradeno
Ivan Kožarić	<i>Prizemljeno sunce</i>	1971.	Stakloplastika	Koransko šetalište	Uklonjeno, uništeno
Kosta Angeli Radovani	<i>Vjekoslav Karas</i>	1974.	Bronca	Ul. Stjepana Radića	Izloženo
Alojz Starešina	<i>Dragojla Jarnević</i>	1976.	Bronca	Ul. Stjepana Radića 31	Izloženo
Zlatko Grgeljac	<i>Ljubav i žrtva</i>	1977.	Drvo	Banija ul. 41	Uništeno
Josip Laslavić	<i>Obitelj</i>	1977.	Drvo	Ul. Vladimira Nazora 10	Uklonjeno
Josip Diminić	<i>Uzlet</i>	1985.	Kamen	Ul. Ljudevita Šestića 3	Izloženo,

					nova lokacija
Tome Serafimovski	<i>Proboj</i>	1985.	Bronca	Ruski put	Izloženo
Tome Serafimovski	<i>Krava</i>	1985.	Kamen	Ul. Gornje Mekušje 9	Izloženo
Tome Serafimovski	<i>Silvije Strahimir Kranjčević</i>	1988.	Bronca	Ul. Ljudevita Šestića 1	Privremeno uklonjeno zbog obnove zgrade Gradske knjižnice „Ivan Goran Kovačić“
Andrija Kusanić	<i>U predahu</i>	1991.	Drvo	Ul. Andrije Štampara 3	Izloženo, oštećeno
Željko Mareković	<i>Izdisaj</i>	1991.	Drvo	Ul. Andrije Štampara 3	Izloženo, oštećeno
Mirko Bižić	<i>Eskulap</i>	1991.	Drvo	Ul. Andrije Štampara 3	Izloženo, oštećeno
Josip Laslavić	<i>Majka i dijete</i>	1991.	Drvo	Ul. Andrije Štampara 3	Izloženo, oštećeno
Zdenko Grgeljac	<i>Igra</i>	1991.	Drvo	Ul. Andrije Štampara 3	Izloženo, oštećeno
Zdenko Grgeljac	<i>Igra</i>	1994.	Bronca	Ul. Vladimira Nazora 1	Izloženo
-	<i>Spomen kocka 110. brigade ZNG HV-a</i>	1995.	Beton i mramor	Rakovac ulica 1	Izloženo
-	<i>Protutenkovska barikada s Turnja</i>	1995.	Beton	Domobranska ul. 1	Izloženo
Ivica Vukušić	<i>Ljudevit Jonke</i>	1997.	Bronca	Ul. Ljudevita Šestića 1	Privremeno uklonjeno zbog obnove zgrade Gradske knjižnice „Ivan Goran Kovačić“
Vojin Bakić	<i>Ivan Goran Kovačić</i>	1990-ih	Bronca	Ul. Ljudevita Šestića 1	Uništeno, novi odljev je u prostorima knjižnice
Andrija Kusanić	-	1999.	Drvo	Put Davorina Trstenjaka	Izloženo,

					oštećeno
Josip Laslavić	<i>Bez naziva</i>	1999.	Drvo	Put Davorina Trstenjaka	Izloženo, oštećeno
Zdenko Grgeljac	<i>Obitelj</i>	1999.	Drvo	Put Davorina Trstenjaka	Izloženo, oštećeno
Zlatko Grgeljac	<i>Bez naziva</i>	1999.	Drvo	Put Davorina Trstenjaka	Izloženo, oštećeno
Dragutin Belina	<i>Bez Naziva</i>	1999.	Drvo	Put Davorina Trstenjaka	Izloženo, oštećeno

11. Popis literature

11.1. Knjige, katalozi, članci

- Albaneže, Nikola i Varga, Boris, *Zdenko Grgeljac – Retrospektivna izložba povodom 40 godina rada*, Karlovac: Tiskara Pečarić-Radočaj, 2012.
- Boroviček, Andrija, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012.
- Briski Uzelac, Sonja, „Zagrebačka scena u središtu – šezdesete“, u: *Moderna umjetnost u Hrvatskoj: 1898.-1975.*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2002., str. 340.–375.
- Bužanić, Vlado i Šolman, Mladenko, *Josip Diminić*, Zagreb: HDLU, 2000.
- Domljan, Žarko, „Obljetnica Frane Kršinića – U povodu jubilarne izložbe skulptura u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu 13.– 30.9.1968.“, u: *Život umjetnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 1968., str. 225.–230.
- Gamulin, Grgo, *Hrvatsko kiparstvo XIX. i XX. stoljeća*, Zagreb, 1999.
- Gursky, Zlatko, *Karlovac: panorama jednog vremena*, Karlovac : RKT Župni ured sv. Tri kralja, 1991.
- Grgeljac, Zdenko, *Zdenko Grgeljac: (u vjeri 1973. – 1988.): izložba skulptura povodom 25. obljetnice rada*, Karlovac: Galerija Zilik, 1999.
- Halambek Wenzler, Mira, „Mogućnosti memorijalne poruke izražene kroz oblikovanje zelenih prostora grada“, u: *Arhitektura 155*, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1975., str. 55.–59.
- Horvatić, Tatjana, Marinka Mužar, *Katoličko groblje Dubovac*, Karlovac, Karlovac: Zelenilo, 2016.
- Horvatinčić, Sanja, *Spomenici iz razdoblja socijalizma u Hrvatskoj – prijedlog tipologije* (disertacija), Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017.
- Horvatinčić, Sanja, „Žena nakon borbe: reprezentacija i djelovanje žena u polju spomeničke produkcije socijalističkog razdoblja“, u: *Pojavnosti moderne skulpture u Hrvatskoj – Protagonisti, radovi, kontekst*, Split: Sveučilište u Splitu, 2021., str. 242.–282.
- Ivančević, Nataša, *Svjetlonoša i bik. Vojin Bakić: Svjetlonosne forme.*, Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti, 2013.
- Kolečnik, Ljiljana, „Konceptualna umjetnost i radikalne društvene promjene 1960-ih godina“, u: *Moderna umjetnost u Hrvatskoj: 1898. – 1975.*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2002., str. 372.–408.

- Kralj, Ariadna (ur.), *Tome Serafimovski*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Gliptoteka, 2008.
- Labudović, Ana i Quien, Guido, *Branko Vlahović – Monograph Summary*, Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2012.
- Lebhaft, Karla, „Vraćanje duga „socijalističkom modernizmu”, u: *Ars Adriatica* 4, Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014., 421. – 424.
- Maleš, Milan, „Kronologija zbivanja na karlovačko-kordunskom bojištu u Domovinskom ratu“, u: *Svjetlo*, Karlovac, 2009. (3/4), str. 124. – 253.
- Maroević, Tonko, Šimat Banov, Ive, *Kosta Angeli Radovani – retrospektiva 1940. – 1999.*, Zagreb: HDLU, 1999.
- Matičević, Davor, „Zagrebački krug“, u: *Nova umjetnička praksa 1966. – 1978.*, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978., str. 21. – 38.
- Neral, D., „Likovna umjetnost ili bizarna igra mladih...?“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 22. srpnja 1971., str. 20.
- Ott, Ivan (ur.), *Karlovački leksikon*, Zagreb: Školska knjiga, 2008.
- Peršin, Vladimir, „Karlovački vremeplov – Godina otkrića spomenika Radoslavu Lopašiću“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 17. srpnja 2003., str. 19.
- Radovinović, Radovan, *Stari Karlovac : ulice, kuće, ljudi*, Karlovac: Tiskara Pečarić-Radočaj, 2010.
- Radovinović, Radovan i Lopašić, Alexander Z., *Lopašići - dva i pol stoljeća jedne karlovačke obitelji*, Zagreb 2001.
- Salopek, Igor, „Umjetnina razbijena, počinitelj uhićen“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 22. srpnja 2004., str. 2.
- Sjekavica, Marko, „Sustavno uništavanje baštine – Prema pojmu kulturocida/heritocida“, u: *Informatica Muesologica* 43, Zagreb: Hrvatski dokumentacijski centar, 2012., str. 57.–75.
- Skutari, Petar, *Karlovački umjetnici 1945. – 1985.*, Karlovac: Gradski muzej Karlovac, 1985.
- Marijan Susovski, „Nova umjetnička praksa 1966–1978.“, u: *Nova umjetnička praksa 1966–1978*, (ur.) Marijan Susovski, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978., str. 3.–4.
- Širola, Stjepan (ur.), *Nada – Karlovački ilustrovani kalendar*, Karlovac, 1898.
- Švegar, Zdravko, „Uz jednu nesvakidašnju izložbu – Park skulptura“, u *Karlovački tjednik*,

Karlovac, 20. srpnja 1967., str. 8.

- Vujčić, Davorin, „Geneza i analiza spomenika "Pobuna u Villefrancheu" Vanje Radauša“, u: *Problem spomenika : spomenik danas* (jedinstveno izdanje), Klanjec: MHZ - Glerija Antuna Augustinčića, 2015. str. 79.– 97.
- Zatezalo, Đuro (ur.), *Karlovac : 1579 – 1979*, Karlovac: Historijski arhiv u Karlovcu, 1979.
- Zlamalik, Vinko, *Memorijali Ive Kerdića*, Osijek – Zagreb, 1980.
- Živčić, Ana (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979.
- Župan, Ivica, „Sunce se ponovno prizemljilo“, u: *Život umjetnosti*, Zagreb, 1995., str. 99. – 103.
- „Građani pišu“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 4. rujna 1953., str. 6.
- „Građani pišu“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 16. listopada 1953., str. 6.
- „Predsjednik Tito – Počasni građanin grada Karlovca“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 22. srpnja 1955., str. 1.
- „Slavlje ustanka i slobode“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 5. kolovoz 1955., str. 1.– 2.
- „Fond 13. srpanj“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 10. kolovoz 1967., str. 8.
- „U objektivu – Kako se čuvaju spomenici?“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 8. svibnja 1969., str. 6.
- „Mozaik“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 12. lipanj 1969., str. 24.
- „Kosta Angeli Radovani – Spomenik žrtvi svog rada“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 3. lipnja 1971., str. 12.
- „Četiri pitanja za četvoricu radnika“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 10. lipnja 1971., str. 12.
- „Neozbiljna izživljavanja“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 28. kolovoza 1974., str. 12.
- „Skulptor se priprema“, u: *Karlovački tjednik*, Karlovac, 31. listopada 1974., str. 12.

11.2. Internetski izvori

- Kršinić, Frano. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. (pregledano 8. 12. 2020.)
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34237>
- „Radovan Radovinović: Živimo demokraciju s figom u džepu“, u: *Aktiviraj Karlovac*
<https://aktivirajkarlovac.net/2018/01/radovan-radovinovic-zivimo-demokraciju-s-figom->

[u-dzepu/?fbclid=IwAR0InEITsTgqpVTgbSY1qi-W8OA-](https://www.facebook.com/IwAR0InEITsTgqpVTgbSY1qi-W8OA-yehpNjGVtITyyFlm94G8Gjxtcsibkc)

[yehpNjGVtITyyFlm94G8Gjxtcsibkc](https://www.facebook.com/IwAR0InEITsTgqpVTgbSY1qi-W8OA-yehpNjGVtITyyFlm94G8Gjxtcsibkc) (pregledano 1. ožujka 2021.)

- Bičak, Snježana, „Dobili smo tek dio skulpture, tražimo istragu o ostatku“, u: *Večernji list*, 2014. <https://www.jutarnji.hr/naslovnica/ukradene-broncane-biste-tita-nade-dimic-i-nade-vukic-3754134> (pregledano, 19. 6. 2021.)
- Gradski muzej Karlovac <http://www.gmk.hr/Odjeli%20i%20zbirke/Galerijski%20odjel> (pregledano 17. 5. 2021.)
- KA-Matrix https://issuu.com/ka-matrix/docs/zvijezda_web (pregledano 23. svibnja 2021.)
- Bakić, Marin, „Figure spomenika nestale, a kalupa više nema“, u: *Večernji list*, 2014. <https://www.vecernji.hr/vijesti/figure-spomenika-nestale-a-kalupa-vise-nema-950389> (pregledano 22.1.2022.)
- Denegri, Ješa, „Spone i svojstva povijesnih neo i postavangardi u hrvatskoj umjetnosti 20. stoljeća“, u: *Continuity of Modernity, Fragments of Croatian architecture from Modernism to 2010*, (ur.) Miljenko Bernfest, Lovorka Prpić, Zagreb, 2010. <https://www.avantgarde-museum.com/en/museum/archive/essays/jesa-denegri-spone-i-svojstva-povijesnih-neo-i-postavangardi-u-hrvatskoj-umjetnosti-xx-stoljeca-croatian~no6493/> (pregledano 23.3.2022.)
- *Socijalistički realizam*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56922> (pregledano 7. 4. 2022.)
- Gavrilović, Feđa, „Socrealizam bez pristranosti“, u: *Vijenac*, Zagreb: Matica Hrvatska, 2013., <https://www.matica.hr/vijenac/492/Socrealizam%20bez%20pristranosti%20/> (pregledano 7.4.2022.)
- Gračan, Stjepan, „Razgovor: Stjepan Gračan“, u: *Vijenac 172*, Zagreb: Matica hrvatska, 2000. <https://www.matica.hr/vijenac/172/bilo-nas-je-dvanaest-17465/> (pregledano 15.9.2022.)

11.3. Ostali izvori

- „Apstraktna geometrija Branka Vlahovića“ serijal: *Jedno djelo*, (ur.) Ana Marija Habjan, Evelina Turković, Zagreb: Hrvatska radio televizija, 2018., 2'22"

12. Popis slikovnih priloga

Slika 1. Popis iz Karlovačkog leksikona revidiran od strane Andrije Borovičeka
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 48.)

Slika 2. Ivan Rendić, Spomenik Radoslavu Lopašiću, 1901., kamen i staklo,
(izvor: https://visitkarlovac.hr/img_1149/ pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 3. Rudolf Matanić, *Spomenik borcima iz Prvoga svjetskog rata „Glorijeta“*, 1916., beton, bronca i mramor
(izvor: Biserka Štedul Fabac, fotografija otkupljena u svrhu znanstvenog rada sa stranice www.pixell.hr)

Slika 4. Rudolf Matanić, *Hrvatski sokol*, 1916., drvo
(izvor: <https://www.kafotka.net/891> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 5. Vanja Radauš, *Spomenik palim borcima*, 1955., kamen i bronca,
(izvor: <https://www.kafotka.net/9272> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 6. Vanja Radauš, *Spomenik palim borcima*, piramidalna kompozicija boraca na prednjoj strani spomenika, 1955., bronca
(izvor: <https://www.kafotka.net/1180> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 7. Proslava Dana žena ispred *Majke* na stražnjoj strani spomenika, 1964.
izvor: <https://www.kafotka.net/1180> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 8. Vanja Radauš, *Majka/Šokica (Spomenik žrtvama fašizma)*, bronca, postavljeno 1966., Prkovci
(izvor: Davorin Vujčić, „Geneza i analiza spomenika 'Pobuna u Villefrancheu' Vanje Radauša“, u: *Problem spomenika : spomenik danas* (jedinstveno izdanje), Klanjec: MHZ - Galerija Antuna Augustinčića, 2015. str. 90.)

Slika 9. Fontane vučjih glava, 1955., bronca
(izvor: <https://www.kafotka.net/1180> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 10. Vanja Radauš, *Djevojka s vrčem (Spomenik rijeci Cetini)*, 1958., Trilj
(izvor: <https://gradonacelnik.hr/vijesti/trilj-u-zagrebu-se-umiva-i-ureduje-djevojka-s-vrcem-spomenik-rijeci-cetini-obnavljaju-se-gradski-park-i-fontana/> pregledano 15. 9. 2022.)

Slika 11. Josip Broz Tito salutira ispred *Spomenika palim borcima*, 1955.
(izvor: <https://www.kafotka.net/1820> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 12. Miniran *Spomenik palim borcima* 1991.

(izvor: <https://www.kafotka.net/695> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 13. Otvoreno skladište s brončanim kipovima boraca, jedna od posljednjih fotografija snimljenih prije nestanka, 2009.

(izvor: Biserka Štedul Fabac, fotografija otkupljena u svrhu znanstvenog rada sa stranice www.pixell.hr)

Slika 14. Arhitektonski okvir spomenika, današnje stanje

(izvor: Biserka Štedul Fabac, fotografija otkupljena u svrhu znanstvenog rada sa stranice www.pixell.hr)

Slika 15. Modrušanov park, Karlovac

(izvor: <http://ar-tour.com/guides/karlovac---grad-parkova-hrvatska/modrusanov-park.aspx> pregledano 29.1.2022.)

Slika 16. Želimir Janeš, *Većeslav Holjevc*, 1959.–1979., bronca

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 37.)

Slika 17. Želimir Janeš, *Mijo Benić*, 1959.–1979., bronca

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 43.)

Slika 18. Stanislav Mikšić, *Božidar Dakić*, 1959.–1979., bronca

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 29.)

Slika 19. Stanislav Mikšić, *Miloš Kljajić*, 1959.–1979., bronca

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 23.)

Slika 20. Stanislav Mikšić, *Milislav Dakić*, 1959.–1979., bronca, str. 16.

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 31.)

Slika 21. Stanislav Mikšić, *Nada Dimić*, 1959.–1979., bronca

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 35.)

Slika 22. Stanislav Mikšić *Marijan-Grga Čavić*, 1959.–1979., bronca

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 45.)

Slika 23. Stanislav Mikšić, *Rade Janjanin*, 1959.–1979., bronca

(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 47.)

Slika 24. Kosta Angeli Radovani, *Mile Mraović*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str.33.)

Slika 25. Ksenija Kantoci, *Vjekoslav Klobučar-Čort*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 39.)

Slika 26. Stevan Luketić, *Ivo Marinković*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 27.)

Slika 27. Belizar Bahorić, *Josip Kraš*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 25.)

Slika 28. Vjekoslav Poljan, *Nikola Kukić*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 41.)

Slika 29. Rušenje postolja i bista u Parku narodnih heroja 1991. godine
(izvor: <https://www.kafotka.net/655> pregledano 5. 6. 2021.)

Slika 30. Titov park, Pula
(izvor: <https://www.pula.hr/hr/novosti/detail/11656/obnovljen-i-ureden-titov-park/> pregledano 27. 1. 2022.)

Slika 31. Kosta Angeli Radovani, *dr. Ivan Ribar*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 79.)

Slika 32. Kosta Angeli Radovani, *Ivo Lola Ribar*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 21.)

Slika 33. Ante Despot, *Herta Turza*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 61.)

Slika 34. Franjo Vlahović, *Raša Stanisavljević*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 57.)

Slika 35. Vjekoslav Poljan, *Josip Benić*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 81.)

Slika 36. Ivan Pavičić, *Dragomir Drakulić*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 59.)

Slika 37. Stanislav Mikšić, *Mate Mejašić*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979.)

Slika 38. Stanislav Mikšić, *Ivica Gojak*, 1959.–1979., bronca
(izvor: Ana Živčić (ur.), *Spomenici revolucije općine Karlovac – vodič*, Karlovac: Štamparski zavod „Ognjen Prica“, 1979., str. 69.)

Slika 39. Branko Vlahović, *Lebdeća Nimfa*, 1963., bronca
(izvor: <https://www.vecernji.hr/vijesti/grad-dobili-smo-tek-dio-skulpture-trazimo-istragu-o-ostatku-977113> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 40. Ivan Meštrović, *Majka u razmišljanju*, odljev originala iz 1926., 1968., bronca
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012., str. 17.)

Slika 41. Ivan Meštrović, *Kontemplacija*, 1924.
(izvor: https://www.inyourpocket.com/split/ivan-mestrovic-museums-mestrovic-gallery-and-the_34718v#&gid=1&pid=2 pregledano 15. 9.2022.)

Slika 42. Ivan Meštrović, *Povijest Hrvata*, 1932.
(izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Povijest_Hrvata_%28Me%C5%A1trovi%C4%87%29 pregledano 15 9 2022.)

Slika 43. *Majka u razmišljanju* (detalj), 1926. (1968.)
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012., str. 17.)

Slika 44. Frano Kršinić, *Prvi koraci*, (izvorni postav uz hotel Srakovčić, 1958., postavljeno 1968., bronca
(izvor: <https://www.kafotka.net/7674> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 45. Frano Kršinić, *Prvi koraci*, 1958., bronca, oštećenja
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012., str. 16.)

Slika 46. Frano Kršinić, *Majčina igra*, Zagreb, 1962., bronca
(izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Frano_Kr%C5%A1ini%C4%87 pregledano 15. 9. 2022.)

Slika 47. Ante Despot, *Ljubavnici*, 1967., postavljeno 1969., bronca
(izvor: <http://aktivirajkarlovac.net/wp-content/uploads/2016/02/ljubavnici.jpg> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 48. Ante Despot, *Ljubavnici*, 1967., bronca
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012., str. 16.)

Slika 49. Kosta Angeli Radovani, *Dunja*, postavljena 1970., bronca, (izvorni postav
(izvor: <https://www.kafotka.net/5435> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 50. Kosta Angeli Radovani, *Dunja*, postavljena 1970., bronca, novi postav
(izvor: <https://www.kafotka.net/2843> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 51. Ivan Kožarić, *Prizemljeno sunce*, 1971., stakloplastika
(izvor: <https://www.kafotka.net/5553> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 52. Ivan Kožarić, *Prizemljeno sunce*, 1971., stakloplastika, oštećenje
(izvor: <https://www.kafotka.net/9548> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 53. Petar Dabac, Enis Midžić, *Bez naziva, Gulliver u zemlji čudesa*, 1971., fotografija, intervencija u prostoru
(izvor: Susovski, Marijan (ur.), *Nova umjetnička praksa 1966–1978*, Zagreb: Galerija suvremene umjetnosti, 1978., str. 131.)

Slika 54. Grupa Biafra, Koranski park skulptura, 1974.
(izvor: <https://www.kafotka.net/9231> pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 55. Kosta Angeli Radovani, *Vjekoslav Karas*, 1974., bronca
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak, 2012., str. 12.)

Slika 56. „Mali Karas“, Gradski muzej Karlovac, 1970.
(izvor: <http://www.gmk.hr/Odjeli%20i%20zbirke/Galerijski%20odjel> pregledano 24. 4. 2021.)

Slika 57. Alojz Starešina, *Dragojla Jarnević*, 1976., str. 45.
(izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Datoteka:Dragojla_Jarnevi%C4%87_Karlovac.jpg pregledano 7. 6. 2021.)

Slika 58. Zlatko Grgeljac, *Ljubav i žrtva*, 1977., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012.)

Slika 59. Josip Laslavić i skulptura *Glava žene*, bez datacije, drvo
(izvor: <https://freepages.rootsweb.com/~bosiljevo/genealogy/names/jlaslavic.html> pregledano 15. 9. 2022.)

Slika 60. Josip Diminić, *Uzlet*, 1985., kamen
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012., str. 18.)

Slika 61. Alem Korkut, *Četiri rijeke*, 2009., inoks
(izvor: <http://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/dragi-aleme-1239.html> pregledano 28. 1. 2022.)

Slika 62. Tome Serafimovski, *Proboj*, 1985., bronca
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac: vlastita naklada, ožujak 2012.)

- Slika 63.** Tome Serafimovski, *Krava*, 1985., kamen
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 25.)
- Slika 64.** Tome Serafimovski, *Krava*, 1985., bronca
(izvor: Kralj, Ariadna (ur.), *Tome Serafimovski*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Gliptoteka, 2008., str. 97.)
- Slika 65.** Tome Serafimovski, *Silvije Strahimir Kranjčević*, 1988., bronca
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 31.)
- Slika 66.** Zdenko Grgeljac, *Igra*, 1994., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 32.)
- Slika 67.** Andrija Kusanić, *U predahu*, 1991., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., 43.)
- Slika 68.** Željko Mareković, *Izdisaj*, 1991., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 45.)
- Slika 69.** Mirko Bižić, *Eskulap*, 1991., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 44.)
- Slika 70.** Josip Laslavić, *Majka i Dijete*, 1991., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 42.)
- Slika 71.** Zdenko Grgeljac, *Igra*, 1991., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 43.)
- Slika 72.** Spomen-kocka 110. brigade Zbora narodne garde Hrvatske vojske, 1995., beton i mramor
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 119.)
- Slika 73.** Protutenkovska barikada s Turnja, 1995., beton
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 118.)
- Slika 74.** Postolje skulpture Andrije Kusanića
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 149.)

- Slika 75.** Josip Laslavić, *Bez naziva*, 1999., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 149.)
- Slika 76.** Zdenko Grgeljac, *Obitelj*, 1999., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 39.)
- Slika 77.** Zlatko Grgeljac, *Bez naziva*, 1999., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str.39.)
- Slika 78.** Dragutin Belina, *Bez naziva*, 1999., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 38.)
- Slika 79.** Dragutin Belina, *Bez naziva* (detalj), 1999., drvo
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 38.)
- Slika 80.** Ivica Vukušić, *Ljudevit Jonke*, 1997., bronca
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 31.)
- Slika 81.** Vojin Bakić, *Ivan Goran Kovačić*, novi odljev biste iz 1946., bronca
(izvor: Andrija Borovček, *Karlovačka antifotomonografija*, Karlovac, vlastita naklada, ožujak 2012., str. 30.)
- Slika 82.** Prevrnuta skulptura *Majka u razmišljanju* Ivana Meštrovića
(izvor: <https://m.vecernji.hr/vijesti/ispred-gradskog-kazalista-u-karlovcu-vandali-srusili-kip-majke-210004> pregledano 13. 12. 2020.)

12. Abstract

The topic of the thesis is the public sculpture in Karlovac of the 20th century. All free-standing public sculptures are included, excluding tombstones. The paper provides a catalog overview of public sculpture through the 20th century. The sculptures were analyzed in the context of cultural and political circumstances, so their division is conditioned by the mentioned. Due to the cultural and political turmoil over the century, public sculptures were erected, removed, or devastated. The century begins with the work of the great Croatian sculptor Ivan Rendić, but the entire first half of the century is quantitatively impoverished and includes only two works. The second half of the century is divided into units that include the monumental heritage of the People's Liberation War, new curatorial practices from the 1960s and 1970s including modernist sculpture, and finally, the local art scene gathered around the Association of Amateur Artists of Karlovac in the 1990s. The sculpture of the People's Liberation War is marked by regime iconography, socialistic realism, and hyper-production of sculptures of monumental character. New curatorial practices of the 1960s include the Koranski park skulptura event and the work of the Fund „13. srpanj“, which is credited with the largest orders in the second half of the century. The Fund „13. srpanj“ brings to Karlovac the *Sun* of Ivan Kožarić, the *Mother in Thinking* by Ivan Meštrović, and the *First Steps* of Frano Kršinić. At the end of the century, amateur artists gathered around the Udruga likovnih autora Karlovac dominated, enriching the city with a series of wooden sculptures in their naive manners. The work explores the stratification of the meaning and understanding of individual works. Historical-artistic analysis stands out most in the analysis of modernist sculpture by important authors of the 20th century. The paper also provides a critical review of the attitude of the public, citizens of the city of Karlovac, cultural institutions, and public policies towards art in public space.

Key words: 20th century, Karlovac, modernism, monuments, public sculpture